

XƏZƏRİN GÖZ YAŞLARI
ƏZİZƏ CƏFƏRZADƏ
BAKI – 2002

Tears of the Caspian
by Aziza Jafarzade
Baku – 2002

Mənbə: AZERİ.org, 2003

Veb üçün hazırlayanlar: Arzu Ağayeva, Gülnar Aydəmirova

Veb master: Ülviyyə Məmmədova

XƏZƏRİN GÖZ YAŞLARI ƏZİZƏ CƏFƏRZADƏ

OXUCUM!

Oxucum, təəccüb eləmə, 1938-ci ildən danışmağıma heyrət etmə! Bu da tarixdi! Həm də millətimin başına gətirilən bəlaların ən qanlısı, ən haqsızı, ən zülümlüsüdür. Dünyada tayı-bərabəri, analoqu varmı, yoxmu - bilmirəm. Bizdən bədbəxt, bizdən çox bölgülərə, köçürmələrə, qovulmalara, didərginliyə, təhqirlərə məruz qalan ikinci bir millət varmı dünyada? Bilmirəm. Bizdən başqa hər dəfə ən çox üzde olanları, qabaqda gedənləri, başbilenləri, gözə görünənləri, dil açıb, səs qaldırıb, söz demək istəyənləri zaman-zaman boğulan, boğazlanan, güllələnən, zindanlarda çürüyən ağıl-kamal, ziya sahibləri məhv edilən millət varmı dünyada? Bilmirəm.

Bəşəriyyətə Füzuli kimi, Sabir kimi şəxsiyyətlər verən millətin şairləri, alimləri, sənət adamları diyarbədiyar düşən, şah-sultan saraylarının bəzəyi olan şəxsiyyətlərimizin (Xaqani, Qiyasəddin, Şükrullah təbib-i-sultan və onlar, yüzlərlə... yenəmi sayım?) sorağı İran, Ərəb ölkələri, Türkiyə, hətta Qərbi Afrika kitabxanalarında əsərləri saxlanan, çoxu it-bata düşən, erməni bəlalərindən yanan evlərdə məhv olan qeyri bir millət varmı yer üzündə? Bilmirəm.

Əlindəki kitab həm tarixdir, həm də müasir, oxucum! Tarixdir - çünki artıq 38-ci il özü də tarixə keçib. Müasirdir - çünki hələ də o vaxt bir-birini itirən ata-bala... bacı-qardaş... qohum-əqrəba axtarır... tapır da ... tapmasa ümidini də itirmir...

Elə bu dərdlər deşir sinəmi. Elə bu bəlalar dağ kimi çökür beynimə. Elə bu zavallar dilləndirir, - de, danış 38-ci il faciəsindən, - deyir mənə.

-Ay köpək qızları, ay azanı fit, süfrəsi qəzet köpək qızları. Allah bilib elə, sizin başınıza bu oyunları gətirib gəlib. Nə orucunuz var, nə namazunuz var, nə bayramunuz var, nə aşurovuz var. Allah sizi bundan da yaman günə qoysun.

Nanə xanım da qışqırırdı:

-Ağzundan çıxan qoynuva girsin. Həmşəri köpək qızı özünsən.

-Kafirsüz, müsəlman döyülsüz. Nə istəyirsiniz bizdən siz həmsəhərilər, yığılırsız üçdə-beşdə bir hücum çəkirsiz Bakının üstünə? Bakı sizinçün çörey ağacıdı? Nə istəyirsiniz bu camaatın yaxasından? Allah sən ağılda döyül ki, qarğışın mənə düşsün. Özüvə düşər, özüvə.

Qonşular bir-birindən soruşurdular:

-Az, noolub, nə xəbərdi, niyə bunlar qarışıqlar bir-birinə?

-Nə olacaq? Nanə xanım çörey oçerinda Şərəbanını itələyib, yıxıb; qoymayıb girsin bezoçer.

-Şərəbanı nöş bezoçer girirdi? Görmür camaat dalbadal durub?

-Az, bilir ki, buranın qayda-qanunun?

-Lap yaxşı bilir, nöş bilmir? Bilmir ki, sıraynan camaat dayanıqlar?

-Orda sıra var, ay bədbaxtın qızı? Kim qabağa keçdi. O alır da, çöreyini. Almayan, çörək kınışkəsi əlində, ağlaya-ağlaya qayıdıb gələcək, çörək qurtaracaq. Sən elə bilirsən elə...

-Nə deyim vallah...

O üzde yenə səs-səsə idilər, o üzde yenə də aləm bir-birinə dəymişdi:

-Bura bax ey, ağzuvi təmiz saxla ha!.. Vallahi-billahi bir söz deyərəm özüvə, qırx-əllisin qızuva, qırx puff vuraram sənin o tay gözüvə, hələ çırta-pırtından başqa.

Cavabında Ziba arvadın səsi gəldi:

-Aaz, bəsdı sən Allah, mən bu gəlin köpək qızına neynirəm?

Mən bu eşşək qızının, bu qancıq qızının atasını söymürəm, anasını söymürəm. Mən bu gəlin qan qusmuşu qarğış eləmirəm, qoşa qardaşların qabağına döşənsin demirəm, əmilərüvün, dayılaruvun xəbəri sorağı Sibirdən gəlsün demirəm, xalalaruvun, bibilərüvün qarasin geyəsən demirəm. Mən bu gəlin qara geymişə qucun oğlan qundağına həsrət qalsın demirəm. Mən neynirəm bu gəlin canı yanmışa? Gəlin gəldi nazan gəldi, növrağımi pozan gəldi, gecə döşək mollası, gündüz qəbrim qazan gəldi... Mən deməmişəm, el deyib – eyyy, el.

Qonşular qəh-qəhə çəkib gülürdülər.

Vur-çatlasının içində yeni bir səs çıxdı:

-Soli, soli.

Bu, duz satan qadın idi. Rus qadın idi. Gedib Masazırdan göldən duz götürür, onu təhər-töhürə salır, sonra da ağ, təmiz torbalara doldurub çiyinə alır, gətirib «soli, soli» qışqıra-qışqıra qapı-qapı gəzib satırdı. Əlbəttə dindar xanımlar urusdan duz almağı rəva bilmirdilər, pak deyil. Bazardan nə təhər qara-qurası da olsa, eybi yoxdu, pakdı. Amma o müasir xanımlar - təzə xanımlar bu solidən alır, elə adını da «soli» çağırırdılar:

-Az, Soli, gəl bir az duz verginən mənə, - deyib çəkdirib alırdılar. Çox vaxt stəkanla satırdı duzu.

Bundan sonra eşşəkçi kişinin sədəsi aləmə yayılırdı. Bu, qadınların sabun tapılmadığı dövrdə sabuna xüsusilə ehtiyacı olanlara yarayan Hökmali kəndindən gələn kişi idi. Üç növ gilabi satırdı: ağ, sarı, göy.

Göy gilabi kasıqlar üçündü, kasıq fəndi şey. Arvadlar bunu axşamdan isladırtdılar. Səhər hamama gedəndə islaq qabını aparıb orada başlarını göy gilabi ilə yuyurdular.

İkincisi sarı gilabi idi. Bunu da bir az hallı ailələrin xanımları alıb, axşamdan isladıb, aparıb hamamda başını yuyurdu sarı gilabiyan.

Ağ gilabi ağ paltarlar, mələfələr üçündü. Elə kişinin səsi eşidilən kimi:

-Ağ gilabiyən, ağ gilabiyən, ağ, sarı gilabiyən!

Elə bu qışqırığı küçədən eşidən kimi arvadlar doluşurdular kişinin başına, dalanların ağzına.
-Əmi, mənə ağ gilabi, əmi, mənə göy gilabi.

Kişi də iki balaca çanaqdan deşiklər açıb düzəltdiyi əl tərəzində özü bildiyi çay daşından bir gözüne qoyur, o bir gözüne gilabi yığıb satırdı arvadlara.

Bax, elə bu eşşəkçinin səsi qonşu həyətdəki davanın səsini kəsdi.

-Ağ gilabiyən, - səsini eşidən kimi arvadlar cumdular:

-Aaaz, bəsdürün siz Allah, qoyun iş-gücümüzü görək, kişinin səsini batırdız.

Eşşəkçi:

-Toqquş, toqquş, - deyib eşşəyini saxladı. Haraladarsa - Hökmalının hansı tərəfindənsə toplayıb gətirdiyi gilabını müştərilərinə satmaq üçün hazırlıq görməyə başladı. Balaca bir boz, çirkli torbanı eşşəyin başına keçirdi ki, ordakı navalanı yeyib yerindən tərənəməsin. Eşşəyin dalındakı köhnə xurcununun gözündən əvvəlcə daş-tərəzisini, sonra da gilabıları yığıb dağarı çıxardı, işinə - ticarətinə başladı.

Davaçılar da gəlib covğaya qoşuldu. Şərəbanı da, İnsaf da, hamısı bu gilabıdan almalı idi. Hamamın zənənə işləyən günü yaxınlaşırdı. Arvadlar sübh obaşdan hamama gedir, əvvəl uşaqları çimirdirib yola salır, sonra apardıqları boxçalarla dolu paltarları yuyur, sonra özləri çimib çıxırdılar.

Eşşək torbadakı navalandan narazı idi deyəsən. Çünki tez-tez fınxırır, başını yellədir və hər dəfə yerimək, getmək istəyirdi. Kişi:

-Toqquş, toqquş, - deyə eşşəyi saxlayırdı. Nəhayət saxlaya bilməyib eşşəyin noxtasını yaxındakı şalbana - tirə bərkətdi və arvadlarla alverini davam elətdirdi.

-Bu nədi, əyşi, bu nə gilabıdı?

-Nə olacaq, ay bacı, göy gilabıdı, dayna.

-Ay «dayna» sənə qənim olsun, bu göy gilabıdı? Əyşi, bu şirədi ey, bizim tərəflərdə bunuyunan divar şirəliyərlər, evlərin divarlarını, döşəməni şirəliyərlər.

-Ay bacı, Allahın olsun, bu, o şirədən döyül. Mən bunu gilabılıqdan özüm gedib yığıb gətirib gəlmişəm.

-Amma ağ gilabısını da söz yoxdu ya, elə sarısı da yaxşıdı. - Dedi birisi. O biri əlavə etdi:

-Göyü mən tanımıram, amma ağ gilabiynən sarını tanıyıram, yaxşıdı hər ikisi.

-Allah kəssin onu; elə də baha verir ki...

-Ay bacı, baha nədi? Gedəsən dağa, bu havada, qazasan, çıxardasan, gətirəsən kəndə. Sonra qablaşdırıb gətirəsən Bakıya. Elə bilirsən ki, Hökmalından Bakıya gəlmək asandı, bir içim sudu?

-Əvəzində qazanırsan da...

-Eh... Qazanca bax ey... Bacı, o səni-məni yaradan Allah haqqı, o qazancın bir çətən külfət dolandırırım, qazanca, bax!..

-Hə...

Bir az aralıda uşaqlar naqqulu oynayırdılar, şumaqədən. Sən demə Hökmalının nəvəsi də bu dəfə onunla gəlibmiş. Qoşulub bu uşaqlara, -"naqquluuuu" - deyə-deyə qışqırır məhəllə uşaqlarıyla oyundadı. Kişi - baba hövsələdən çıxdı, qışqırmağa başladı:

-Adə, ay itin küçüyü, Sonqulu, Sonqulu... Adə, supa oğlu, supa, dəvəcən böyümüsən, köşəkçən gücün yoxdu. Eşşəkçən yekəlmisən, qoduğcan ağıl yoxdu. Bəs sən nə vaxt adam olacaqsan? Mən səni bura naqqulu oynamağa gətirmişəm, ya mənə kömək eləməyə gətirmişəm?

Oğlan uşaqlardan istəksiz, narazı şəkildə ayrıldı, babasına tərəf dilləndi:

-Ay baba, supadan, köşəkdən, qoduqdan, küçükdən haçan adam olub ki, indi mən olam?

Bayaqdan kişinin yarlı-yaraşılı sözlərinin ahənginə heyrət qarışıq bir maraqla qulaq asan məhəllə camaatından bir qəhqəhə qopdu ha... Divar dibində oturub arvadların gilabi ticarətinə tamaşa edə-edə papiros çəkən kişiler aralıdan deyirdilər:

-Ay dedi ha, dədəsinin oğludu bu, mən ölüm.

Arvadlar da gülüşürdü, amma heç birisi məhəllə kişilərinin yanında yad eşşəkçiyə, gilabi satan Hökmalıya sataşmağı ağıllarına da gətirmirdilər.

Oğlan gəlib tərəzini babasının əlindən aldı, yavaşcadan xurcundan çıxartdığı gilabiləri tərəzinin bir gözüne qoyub, o birisi gözüne də çaydaşı qoyur və arvadların hərəsinə istədikləri qəder gilabi çəkib verirdi.

Nəhayət kəsülülər də, savaşanlar da gilabi alıb dağılıdılar. Hərə deyinə-deyinə, ya maraq içində bir-birilə söhbət eləyə-eləyə evlərinə sarı yollandılar. Kişi tirdən eşəyin noxtasını açıb qoluna keçirdi, o da yükü yüngülləşmiş nəvəsini danlayaraq heyvanı bizləyə-bizləyə Hökmalıya sarı yollandı.

Heç eşşəkçi Hökmalı gilabısatının eşəyinin quyuğu tını burulub gözdən itməmiş sağ tərəfdən dəvə böyürüstü və dəvəçinin səsi eşidildi:

-Qəbələəəə, Qəbələ alması... Şahpalıt... qooozzz, fındıq...

Səsi eşidib qayıdan arvadların arasına gülüşmə düşdü. Süneyvaz rəfiqəsi Xumardan soruşdu:

-Bir şey alaceysən?

-Nöşün alım, ağəz, indi Ruzgar xalaya çanağnan pay verəcəylər... O da paylıyecey qonum-qonşuya.

-Əh, ətəvi Allah töksün sənün. Bəlkəm heç arvadın tanışi döyül. Yağmadı yağış, bitmədi qamış...

-Birinci dəfədü? Kişinin cırcırma səsinə eşidəndə öfkəm ağzıma gəlir.

-Gələr dəəə. Hər iki-üç aydan bir eşidirsən...

-Deyirəm Ruzgar xalanı hardan tanıyır bu dövəçilər?

-Bobasının kətçilərədü. Minbir dilnən dindirir xalayığı, görmürsən?

-Onlar da bir «bibı» deyirlər ona, biri də ağızlarından düşür.

Xumar güldü:

-Bəxtəvər qardaşoğlundan boldu, tarı bəxtəveridü.

-Amma gətirdiklərini qapı-qapı paylayır. Sən az tıxmısan? Niyə dilə-dişə salırsan fağırı?

Xumar cuşa gəldi:

-Ağəz, Ruzgar xala fağırdı? Yeddi kişiye do gələr. Çaya susuz aparar, susuz da qaytarıb gətirər. Allah ona bir hünər, qiryət verib ki...

-Elə ona görə dişəyirsən, ya gözün götürmür?

-Elə demə, vallah, lap ürekdən paxıllığım tutur. Deyirəm ay Allah, noleydi o tarı bəxtəverinə verdiyün hünərdən, bacarığdan mənə də vereydün.

Süneybaz dedi:

-Yaxşı ki, verməyib. Yoxsa Allah dəvəyə qanad versəydi, uçurtmamış dam-daş qoymazdı qala. Lap o haxçix Narxanımi da keçərdün.

Bu sözlər yandırdı Xumarı:

-Nə? - deyib çığırdı - məni o erməni kafir köpək qızına oxşadırsan? O, insiz-imansız Nora səninçün də Narxanım olub?

-Elə demə, günahdı. Deyir indi İslama gəlib, Allah bəndəsi olub. Oruc tutur, namaz qılır.

-Həriya, sərfövi sərini saxla. Onun orucu da, namazı da başına dəysin yalansa. O, gözlərdən pərdə asır. Süneyvaz, sən ölməyəsən Nora özü ölsün, təzə vaxtlarında, o lənətlik Əbi onu bura gətirəndə, şirin düşmüşdün olarçun. Gəldi bir gün yanıma ki, «Xumar, o musurman olan söz var ha, onu de yazım, dönəcəm, öyrənirəm ki, Əbi məni molla yanına aparanda düz deyim əvvəldən əzbərlədiyimi.» Əlində də kağız, qələm. Düzü inandım da, inanmadım da. Nə bilim. Dedim yaz: Əşhədü ənlə ilahə illəllah. Yazdı. Dedim, hə, indi əvvəl yazdıgıvu oxu, görüm necə yazmışan.

Xumar haxçıx Noranı yamsılaya-yamsılaya, sözüne gülə-gülə davam etdi:

-Eşxedi ənlə ilaxa illəllax...

Süneyvaz da Noranın məharətlə təqlid edilən səsinə eşidincə qəşş edərcəsinə güldü. Xumar isə deyirdi:

-Elə ki bu «ilaxa illəllax»ı eşitdim, dedim, get, Nora, sən dinün lax çıxdı. Sənnən müsəlman olmaz.

Süneyvaz ciddiləşərək söyləndi:

-Bir tərəfə baxanda o ötən il nə qədər adamı, məhəllənin ən yaxşılarını elə o verib güdaza...

Xumar da ciddiləşdi:

-O quru kəllənin sözü olmasın, Allah bundan da bəterindən saxlasın.

-Amin.

Ruzigar bayaqdan balkonda dayanıb gah pilləkənin üstünə çıxır, gah içəri girirdi. Noranın bazardan qayıtmağını gözləyirdi. Elə Nora darvazanın ağzında görünən tək Ruzigar xanım barıt kimi partladı:

-Ağəz, ay səni Allah yox eləsin. Əbini Allah yox eləyəydi səni bura gətirən yerdə. Ağəz, o nədi getmişən o qaragünnü Məşəmmədi şpionnamısan?

Nora əlindəki zənbili yerə qoyub, guya üzündə bir təəccüb göstərərək mırıldadı:

-Neynəmişəm mən? Nə düşmüşən üstümə yenə, Ruzigar?

-Sənin üstüvə dağlar uçsun, dərdlər düşsün! A köpək oğlunun qızı, o nədi, getmişən Məşəmmədi şpionnamısan? Qaragün Zərəxanım oturub ağlayır.

-Kimə şpionnamışam? Nə demişəm?

-Necə nə demisən? Qaragünnünün axırını bir dənə tövlədə qoyunu qalmışdı; kəsib onun etini satıb ruzi qazanırdı özünə. Elə şpionnamısan, elə yerli-yataqlı xəbərmişən ki, gəldilər, götürdülər eti çıxıb getdilər; qaldı qaragün Məşəmməd əli boş zənbilnən.

-Mən neyniyim? Mən nöş şpionnamışam? Hardan bilirsən ki, mənəm? Kim deyib sənə? Bəlkəm ayrı adam...

-Guya məhəllənin camaatı tanımır ki, bu məhəllədə xəbərçi kimdi? Zelyonniyə xəbər verən sən, otdeleniyə gedib, ikinci otdeleniyə gedib Qara Ələsgərə xəbər verən sən. Hamımız tanıyırdıq da səni. 37 uzaqda döyül ki. Bircə-bircə dənətdün məhəllənin bacarıqlılarını, yaxşılarını, əsl xalq dostu olanlarını.

Nora çığırdı:

-Siz elə həmişə məni günahkar eləyirsiniz. Mənim nə xəbərim var? Guya mən...

Nora deyinə-deyinə cibindən açarını çıxarıb, qapısını açmağa başladı. Şeylərini içəri daşdıqca, Ruzigar xanıma da cavab verməyi unutmurdu.

-Siz elə hamınız xaçpərəstliyin düşmənisiz, erməninin də, urusun da. Bir şey olan kimi qoyursuz biz qaragünnünün üstünə.

-Yaman qaragünnüsən, yaman qaragünnüsən. Sənin dilinə qara yara çıxsın, yalansa. Bəyəm bilmirik ki, 37-də necə dənətdirdin?

Bu sözlərlə Ruzigar xanım ağına gələn Noranın üstünə tökməyə başladı. Qonşu qapıdan arvadlar, həyətin o başındakı qonşu qapıdan ağlar gözləri şişib, qıpqıpmızı qızarmış Zərəxanım çıxdı:

-Ay Ruzigar, ay Ruzigar bacı, sən Allah, bədi. Sonra özünü də işə salarsan, başqaların da. Lazım döyül. Eliyib-eliyib, eləmiyib-eləmiyib. Nə bilim ey? Tutulmayan oğruyam, xandan-bəyden doğruyam. Sən ona necə sübut eləyərsən ki, gedib o, deyib?

-Necə, necə sübut eləyəm? Sənin balkonunla, dəhlizlə onun dəhlizinin arasında bircə dənə nazik faner taxta divar var, arasından adam keçən deşiklər var. Deşikdən görüb ki, əti hara qoymusan. Odur ki, milisəner içəri girən kimi heç yerə baxmadı. Birbaşa getdi çarpayının altına, gözümən gördüm, dalıycan gəldim ki... gözümən gördüm. Əyildi, çarpayının altından çıxartdı. Ha düşdük üstünə: «Ay qardaş, dəymə, yazıqdılar, axırncı tikələrini, çörəklərini əllərindən alma!»

Dedi, - biz niyə alırıq? Özünüzdən xəbər verən olub. Biz nə bilirdik, sizin çarpayının altında nə var?

Bu qara geymiş, bu qaragünnü, əclaf, sağolmamış gedib xəbər verib, yeriyən deyib. Görünür ki, o, aralardan görüb, gedib deyib, yerli-yurddu. Odur ki, gəldilər, süpürlədilər, götürüb apardılar. Allah onu ruzisiz qoysun.

Nora da aşağıdan deyirdi:

-Allah məni niyə ruzusuz qoyur? Allah elə sizi ruzusuz qoyur. Məniyən Allahın nə işi var? Allah sizə qənim olsun.

-Yox, Nora, Allah bizə özü qənim olmur. Sənin kimi alçağın, sənin kimi satqının, işpionun, xainin əliyə çəkirik biz cəzanı. Görünür ki, Allah yanında, doğrudan da günahımız, nəsillərimizin günahı var imiş ki, tuği-lənət olub keçmişən boğazımıza. Əbinin yolu yumrulaydı, Xanlara gedib, milis nəçəlniyi olub, səni ordan götürüb, bura gətirən yerdə. Bizə bəla gətirdi səni. Vicdansız...

Nora daha cavab verməyi lazım görməyib otağına keçdi, güzgünün qabağında dayandı. Daxili bir sevinclə özünün ağ-çağ, koppuş sifətinə, məhəllədə «pampuşka» adlandıran bezi cavanların dediyi «koppuş-bulki» bədəninə güzgüdə bir xeyli baxdı. Arıqlıqdan ayaq üstə güclə dayanan Zərəxanımı, Ruzigarı gözünün qabağına gətirdi:

-Öləcəysüz elə, - düşündü, - dayanın, hələ başuvuzda çox şey var. Xəbərüz yoxdu xəbərdən, mən bilərəm.

Gözünün qabağına Qriqoryan gəldi. Qrişa Qriqoryan dünən ona bu dəfəki görüş vaxtında çox şey tapşırırdı. Demişdi:

-Bircə-bircə adlı-sanlı olanları nişanla, xəbər tut həmsəhərləri, pasportu olmayanları öyrən! - demişdi. Əlaltıycan mənə xəbər ver!

«Görünür ki, dalın demədi Qrişa, görünür ki, bu həmsəhərləri basacaqlar gedəcək harasa, ya Sibire, ya Narginə. Allah bilir.» - düşündü Nora.

Doğrudan da Qriqoryan Noranın vasitəsilə məhəllədəki bütün hadisələrdən, söz-sovdan xəbərdar idi. Bir kəlmə artıq-əskik danışan, bir ayağını balaca çəp qoyan kim var idisə, Nora onların hamısını Qriqoryanın ovcuna yazırdı. Əvəzində Qrişa onun koppuş bədənini tərifləyir, tez-tez ağışında sıxdığı bu xanımı əzizləyir, ona qiymətli hədiyyələr alır, arabir xərclikdən-zaddan da qoyurdu cibinə. Nora isə məhəllədəki bütün hadisələri yaxşı bilirdi. Çünki onların içərisində yaşayırdı. Həmşərisini də tanıyırdı, dağlısını da tanıyırdı, bakılısını da tanıyırdı. Noraya deməsə də, Qriqoryan vəziyyətin nə yerdə olduğunu yaxşı bilirdi. İran pasportu olanların başı üstündə qara buludlar yığışdı, qara buludlar.

Nora güzgünün qabağında xeyli nazlandı. Bazardan gələndə bir qədər tərləmişdi. Paltarını çıxartdı. Yaş dəsmalla boynunu, qollarının altını, döşlərinin altını sildi. Yeni paltar geydi. Onu bu yaxınlarda Qrişa onunçün tanış alverçidən xüsusi almışdı. Yenidən güzgünün qabağına keçdi. Sıx, qıvrım saçlarını darayıb, arxada «priçoska» dedikləri bir şəkildə yumurlayıb bərkətdi sancaqlarla. Ürəyində bircə-bircə məhəllədə yaşayan və məhəllədən aralıda tanıdığı həmşəriləri - iranlıları saymağa başladı:

-Görəsən Qrişanın nəyinə lazımды? Eh, hər nəyinə lazımды, mənə nə dəxli var? Mənim işim ona təhvil verməkdi. İ vsyo! Yazacağam, verəcəyəm, əvəzində beləsinə qalsa, haqqımı alacağam. Cəhənnəm olsunlar bunlar. Nə qonşubazlıqды? Nə görmüşəm onlardan? Ona bax, gör bir mənə nə deyir? Deyir ki, «müsürmanın çörəyini yeyirsən». Müsürmanın çörəyini hardan görürəm? Nə iş görür, nə gətirir mənə Əbdül. Qrişa olmasa, o da acından köpər, elə mən özüm də. Bu dünyanın işi belədi; öldürməsən, öldürəcəklər; əzməsən, əzəcəklər. Mən yaşamaq istəyirəm, yaşamaq istəyirəm. Hamısı cəhənnəm olsun. Mənim doğma vətənimdi buralar. Az oxumuşam Raffini, az oxumuşam Çak Parı? Doğma yurdumuzu gəlib alıblar əlimizdən. Məktəbdə müəlliməm də deyirdi, kilsədə keşiş baba da deyirdi:

-Bu torpaqlar bizimdi, qədrini bilin.

Necə bilək qədrini? Alıblar əlimizdən, gəlib bizə ağalıq eləmək istəyirlər. Amma mənə qurban olmuşlar, heç bir ağalıq eləyə bilməyəcək. Nə qədər ki, onların o sarıqulaqları var, nə qədər ki, çoxunun arvadı, məşuqəsi erməni qızlarıdı, belə də olacaq. Erməni qızları işlərini yaxşı bilirlər. Onlar da elə mənim kimi, hər şeyi bircə-bircə Qrişa kimilərin ovcuna yazırlar, onlar da lazım olan işi görür. Yavaş-yavaş görür, amma görürlər, yaxşı bilirəm bunu.

Axşam Baxış kişi tövlələrdən qayıdandan sonra Ağanisə onun qarşısına çay, bişirdiyi xingali qoydu. Sonra da özü kişinin yanında diz çöküb söhbətə başladı.

-Əyşi, bilirsən, deyirlər ki, iranlıları burdan sürəcəklər. Arada söhbət gəzir. Başbiletə dəyişmək lazımды.

-Ay arvad, camaat gündə bir dənə ağızına söz alacaq, danışacaq, saqqız kimi çeynəyəcək, sən də inanacaqsan. Hökumətin həmşəriynən nə işi var, irannıynan nə işi var? İndi sovet hökumətidı, haqq tərəfdarıdı, dünyasında fağır-füğaraynan işi yoxdu. Başını sal aşağı, işini gör!

-Kişi, bax, qonşumuzda Ağəli kişigilə qaçaqçı gəlir. Deyir ki, adamları bir-bir köçürdü o taya. Gəlsənə sən də bir onuyun görüşüb danışasan, şeytana lənət de.

-Arvad, ağılını başına yığ! Qaçaqçı keçirdir, kimi? Dövlətlini. Pul alır ondan. Boş-boşuna keçirtmir ki. Qara qaşına, qara gözüne aşıq olmayıb heç kəsin. Havayı keçirdir?

-Doğrudu, əlbəttə pul istəyəcək.

-Bəs sən hardan verəcəksən ona o pulu? Bir inəyə gözümüzü dikmişik, bir də sənənin hərdən-birdən bişirdiyin o bozlamaca. Yenə də yaxşıdı ki, bu tərəflərdə səngəyi yadında saxlayanlar var, sənənin bozlamacına yiyə dururlar.

-Əyşi, nə olar, inəyi də satarıq. Təki mənə, uşaqları, ya səni, uşaqları irahət keçirtsinlər o üzə, gedib dedə-baba yurdunda, kəndində yenə bir urvat qazanarsan, yer-yurd qazanarsan özüvə.

-Ay arvad, ay Allahın üçüncü bəndəsi. Uzatma, qutar. Mən bədbəxt oğlu ömrümdə neçə dəfə köçkün olacağam? Bir dəfə İrandan səni götürüb gəldim bura. Bir qədər nöyüt mədəninə işlədim. Gördüm ondan da mənə bir əməlli kar aşmadı. Bu inəyi aldım qazancına. Gözümüzü dikmişik uşaqlardan ona. Gücnən ev-eşik olmuşuq, qonum-qonşu tanıyır bizi, dost-əqrəba olmuşuq camaatnan, qohum olmuşuq. İndi odur ey, qızı istəyirlər neçə yerdən, elə o birisini də istəyirlər.

-Bilirəm, ay kişi, istəyirlər, bakılıları özü də, istəyənlər. Mən də heç narazı deyiləm əslinə qalsa. Qoy elə Bakıdan evlənsinlər, o yaxşıdı, bakılıya getsinlər, o yaxşıdı. Yerli-yataqlı olarlar burda, arxa-köməkli olarlar burda. Biz də həmçinin.

-Arvad, bunlar hamısı düzdü. Ancaq o qaçaqçı söhbətini çıxart başından. Çoxdandan gəlir bura, bilirəm o qaçaqçıların bəzisi. Bəzisi mal gətirir o yandan, ingilis malı, nə bilim qaş-daş, mirvari gətirirlər, burda satırlar pullulara.

-Yəni burda pullu qalıb? 37-də dəymədilər hamısının dalından?

-Ay arvad, iş başında elə adamlar var ki, aldıqlarını çevrirlər ləl-cəvahirata.

-Sən hardan bilirsən?

-Eh, ay arvad, şəhər söznən doludu. Tövlələrdə hərdən adamlar elə sözlər danışirlar ki, o inək yiyələri, gəl görəsən. Amma o söhbəti birdəfəlik yadından çıxart. Qaçaqçıyan bizimki tutmaz. Biz hara, Qaçaqçı hara? O, başqa işdi, biz başqa. Bir də Allah Kərimdi, mən inanmıram ki, sovet hökuməti belə bir iş tuta. Fağır-füğaranı İrana sürgün eləyə, inanmıram.

-Nə deyirəm, vallah, Allah ağzından eşitsin. Allah elə eləsin ki, doğrudan da bu məsələ elə boş söhbət olub qalsın; yalan olsun. Amma neynəyəsən ki, 37-ci il elə dünənki söhbətdi, Baxış. 37-dən elə gözüm qorxub ki...

-Sənin neyşə gözün qorxub? Sən neynəmişdin 37-də? Sənə dəyənlər-dolaşan oldu?

-Əyşi, mənim nəyimə dəyib-dolaşan olacaqdı? Odur ey, məhəlləmizin görkəmli adamlarının hamısını bir-bir Nora kəsmiş bağaca qoydu, həkimini də apardılar, incinarını da apardılar, müəllimini də apardılar, qara fəhləsin də...

-Ay arvad, yenə nə başımı aparırsan? Qoysana çayımı içim, bir tikə bu hazırladığın zəhəri yeyim. Mən sənə neynəmişəm arvad, mənim başıma bu oyunu gətirirsən? Axı sən həkimsən, müəllimsən, incinarsan, nəsən, indi sənə neynəyəcəklər? Onda o adamlar xalq düşməniydi, hökumətin düşməniydi. Biz ki, nə xalqın düşməniyik, nə hökumətin düşməniyik.

-Kişi, məsəl var ki, tülkü tülkülüyünü sübut eləyincə dərisi boğazınan çıxır. Nə deyirəm ki, Allah onlara insaf versin. Biz də başımızı aşağı salıb bir tikə çörəyimizi yeyək, balalırımızı böyüdək, görək dünyanın axırı nə olacaq?!..

Həyətdə gur-gur pilətinin səsi ələmi başına götürmüşdü. İzzət bacı yenə dəmir çarpayısını həyətdə çıxarmışdı. Kimsə kömək eləmişdi əlbəttə, çünki şikəst adam çətin, çox çətin çıxardardı bu ağır, dəmir çarpayını. Qərəz ki, o, gur-gur pilətni bu çarpayının, qaralıb hissə bulaşmış yatacağın - çarpayının bütün bəndlərini gur-gur pilətinin oduynan yandırırdı. Yandırdıqca

-Ay canuvuz yansın, - deyirdi.

Taxtabitiləri nəzərdə tuturdu. Arvadın bədəni lapar-lapar olmuşdu taxtabitilərin dişindən. Gecəni necə yatmışdı, Allah bilir. Evdə də rahatlıq yox idi. Kələ-kötür divara yapışdırılmış kağızların dalından taxtabitilər şahə yeri yirdi. Bəri üzdən, gecə kim öldürmüşdü, barmaq iziynən qan ləkəsi kağızın bütün aşağı hissələrini örtmüşdü. Ömründə kənd yerində taxtabiti görməyən uşaq - Rüzgar xanımın qonağının oğlu - balaca Mirələsgər uşaq diliynən deyirdi:

-Bay, biti məni neyəcək. Mən harda natacağam?

Uşağın sözüne gülsələr də, hamı gecəni düşünüb elə indidən qara gününü qablaşdırırdı. Divarların dibinə, mümkün olan hər yerə dərman yaxırdı arvad - Ruzigar xanım. Çarə yox idi.

Birdən həyətdə elə bil ki, gur-gur pilotenin səsi kəsildi. Hamıdan əvvəl Mirələsgər həyətdə qaçdı. Bir az keçmiş qayıdıb gəldi. Üzündə bir fərəh, bir sevinc vardı. Taxtabiti-zad da yadından çıxmışdı. Uşaq dililə çığırdı:
-Dayım dəldi, dayım dəldi.

İzzət bacı əl saxladı. Uşağın sevincli bağirtısı ona taxtabitini də, gecəki yuxusuzluğu da bir an üçün unutturdu və gülə-gülə soruşdu:
-Hardan gəldi, Kərbəladan, Məkkədən?

Belə ifadənin varlığını uşaq bilmirdi. Kərbəla, Məkkə sözlərini də eşitməmişdi, bilmirdi. Odur ki, əvvəl bir az dinlədi, qulaq asdı, sonra öz bildiyi şəkildə cavab verdi. Kərbəladan, Məkkədən sözlərinə, belə cavab verdi:
-Dayın hardan gəldi, Kərbəladan, Məkkədən?
-Məttəbdən, məttəbdən.

Məttəbdən dedi. Çünki məttəb sözünü uşaq bilirdi. Doğrudan da boylu-buxunlu, yaraşığı oğlan həyətdə girəndə həтта hər şeyə çox ağır, ciddi gözlə baxan, kişi qisminə nifrət eləyən İzzət bacı belə bu gözəl oğlanı görəndə utandığından gur-gur piloteni söndürüb, əlini dizinin üstünə qoyub çətinliklə yeriye-yeriye otağına keçmişdi.

Dayı gəldi. İçəri girəndə əlaqaranlıqda divarlara dərman yaxmaqda olan Ruzigar xanım işığı yandırdı.
-Buyur, buyur, ay oğul, xoş gəlmisən. Nə əcəb səndən?

Oğlan oturmağa yer tapa bilmirdi. Çünki stulları, stolu dərmanlamaqdan ötrü evin otrasına aralığa çəkmişdi Ruzigar bacı. Birtəhər qapıya söykəkli halda cavab verdi:
-Elə dedim, bir dəyim, görüm, bəlkə bir şeyə ehtiyacınız var, bir söz deyərsiz, bəlkə bir gərəyiniz olan bir şey var, eləyə bilərəm?

Vəziyyəti çox yaxşı başa düşən Ruzigar xanım cavab verdi:
-Çox sağ ol, ay oğul, Allah razı olsun, bir şeyə ehtiyacımız yoxdu.

Oğlan bilirdi ki, bacısı və bacısı uşaqları indi Ruzigar xanımın onsuz da çətin, darısqal evində, çətin şəraitdə yaşamasına bir az da əngəl olublar, Hasılıdan bura - Bakıya köçürdülüb gələn vaxtilə Qızılı Qurban adlandırılan kişinin ailəsi indi bu, Ruzigar xanımın evinə sığınmışdı, pənah gətirmişdi. Elə ki, Hasılıda kişini kulak salmışdılar, evində quyularında taxıl görüb, «sən hökumətdən gizlətmisən taxılı, verməmişən», deyə kişini tutub aparmışdılar. KPZ-də cəmi üçcə gün qalmışdı, boğazından bir boğmalığ tutmuşdu, heç nə keçmirdi, su da içə bilmirdi. KPZ-nin naçalniki axırda «Əyşi, get evə, gərəy olanda çağırarıq», deyib xəstəni yola salmışdı. Üçcə günün içində kişi ömrünü başa vurmuş, kulak adının balalarına böyük ziyan gətirəcəyini bildiyindən son nəfəsində qaynını yanına çağırıp pıçiltıyla, ağır-ağır xırıltıyla ona demişdi:

-Uşaqları burdan apar. Sənin bacın Seyid Ürfət saya arvaddı; saxlaya bilməz uşaqları bu əlləmələrin içində. Apar Bakıya - Ruzigargilə, birtəhər dolanarsız. Sənin də gözün üstlərində olar. Bilirəm Bakıda çətin olacaq onlarçün. Amma Ruzigar əmim qızıdı, yaxşı insandı, bacarıqlıdı, qayğıkeşdi, birtəhər çarə eləyər.

O vaxtdan bəri Qızılı Qurbanın indi az qala dilənçiyə çevrilmiş ailəsi Ruzigar xanımın evinə pənah gətirmişdi, burda yaşayırdılar. Seyid Ürfət arabir evlərdə xəmir işlərinə - şəkərbura, paxlava, ya başqa bir şey, külçə-filan, şorqoğal, xeyirdə, şərdə belə xəmir şeyləri bişirməklə ailələrə kömək edir, azdan-çoxdan qazanırdı. Düzdü, bununla külfət saxlamaq olmazdı, düzdü Ruzigarın günü bir az da çox ağırlaşmışdı, adı kimi günü-ruzgarı çətinləşmişdi, amma

hər halda Ruzigar xanım əmisi oğlunun balalarını küçəyə buraxan arvad deyildi. Gücə-birtəhər yaşayırdılar, bircə bu zəhrimara qalmış taxtabiti beləsi olmasaydı. Gecə, hətta adamlar yatandan sonra, sakitlik olanda, taxtabitilərin divar kağızının altında xışıltıyan yerimələri belə eşidilirdi; çətin idi; taxtabitilər gecə uşaqların canına elə daraşır, qanını sorur, yatmağa qoymurdu. Uşaqlar çırpınırdılar, o üzə-bu üzə çevrilirdi. Ancaq yuxu onlara elə qalib gəlirdi ki, qaşinsalar da, mırıldansalar da, yuxulu-yuxulu durub divardan yeriyləri barmaqlarıyan divara yaxsalar da, yenə yatırdılar. Yuxu qalib gəlirdi, şirin yuxu uşaqlara qalib gəlirdi. Ruzigar xanım çarə tapa bilmirdi bu dərddə. Bir də ki, bir onun evində deyildi. Bakının bu tərəfindəki köhnə, xılıx evləri doğrudan da taxtabiti başına götürmüşdü, salamat yer yox idi. Qərəz ki, Ruzigar oğlanın qapıda çox dayanmasına razı olmadı, dedi:

-Bala, get dərşinnən məşğul ol! Dərşini oxu, bəlkə bir günə çıxardasan buları, bala. Ancaq vaxtın olsa, imtahanın-zadın olmasa, vıxadnoy günü gələrsən, Allah qoysa, gedərsən bir bazarlıq eləməyə kömək eləyərsən mənə, məniynən bir yerdə gedərsən bazarlığa, mənə kömək eləyərsən. İndi get, işində-gücündə ol, bala. Biz də görək evi necə təmizləyirik ki, uşaqlar gecə rahat yata bilsinlər.

Oğlan yavaşca soruşdu:

-Bacım hardadı, görə bilmədim?

Ruzigar sıxıla-sıxıla cavab verdi:

-Narahat olma, oğul, qonşuda köçürüləsi qıza xonçalar gəib, vəzout bişirirlər.

-Vəzout nədi, xala?

Ruzgar gülümsədi:

-Səndən görək, inşaallah, şəkərbura, paxlava xonçasıdı...

Oğlan deməyə söz tapa bilmirdi. Bacısının ailəsinə indi heç nəylə yardım edə bilmirdi. Onun tələbəklik təqaüdü özünə güclə çatırdı. Yataqxanada qalırdı. Gecəsi də, gündüzü də dərşnəndi. Can atırdı ki, bircə qurtarsın mühəndisliyi. Neft sənayesində işləyəcəkdi. Bax, o zaman bir parça çörək qazananda bacısına, bacısının balalarına yardım eləyə biləcək, Ruzigar xanımın xəcalətindən çıxa biləcəkdi, belə düşünürdü. Belə düşünə-düşünə də dedi:

-Ruzigar xala, bağışlayın, mən indi sizə yardım eləyə bilmirəm. İstirahət günü əlbəttə gəlib köməyinizə çataram, kömək eləyəyəm, əlimdən gələni, nə desəniz. İndi isə zəhmətimiz sizin üstünüzə düşüb. Nə deyim? Allah özü razı olsun sizdən.

-Boy, ay bala, nə zəhmətbazlıqdı? Anam balalarıdı, mənimçün onlar indi elə fəryadıma çatan baxşışdı, bir Allah vergisidi. Fikir eləmə, Allah qoysa, məktəbini qurtararsan, hər şey düzələr.

Allah isə istəkli bəndəsini imtahana çəkirdi. Ruzgar xanımın cavan bacısını əbədi itirmək, balalarını yetim görmək, üstəlik yeznəsi Sübhanın İrandan əvvəlki arvadı Şərəbanını bura gətirmək dərdləri azmış, üstəlik də mərhum əmisi oğlunun külfəti üstünə tökülmüşdü. «Çək ki, çəkə bildikcən, bərkdi fələyin yayı» - demişdi ulular.

Çəkirdi Ruzgar xanım.

Şərəbanıyla Ruzgar xanım heç əvvəldən yola getmədilər. Sübhan kişi arvadı öləndən sonra gedib Miyanadan arvadını gətirən gündən araları yoxuydu. Neçə illər əvvəl Miyanadan Bakıya iş, çörək dalınca gələn Sübhan kişi, yerlilərinin məsləhəti və köməyilə neft mədənlərində işləyirdi. Miyanada qoyub gəldiyi diyarda külfəti olsa da, burda təklük ona əl vermirdi. Palın-paltarın yuyan, xörəyin-çörəyin hazırlayan hardaydı? Odu ki, işini möhkəm tutdu; gəldiyinin birinci aylarında ev sahibəsi Ruzgar xanımın bacısı Balacaxanımı gözaltıladı, bir az çək-çövdürdən sonra evləndi. Əslində Bakıda İrandan gələne qız vermək arzulanan şey deyildi. Deyərdilər: «vaxtı gələndə ya götürüb qəribliyə aparacaq, qürbət dərdi, ata-ana, vətən həsrəti

çerlədəcək gəlını. Ya da vaxtının tamamında çıxıb gedəcək o taydakı arvad-uşağının yanına, bu bədbaxtı gözü yaşlı, cavankən dul, kəbin altında qoyub gedəcək».

Amma sən saydığını say, qoy dursun, gör fələk nə sayır. Beşcə il yaşadılar Sübhanla Balacaxanım. Bu beş ildə dünyaya dörd övlad gətirdilər. Pis dolanmırdılar. Hər dəfə Sübhan kişi məhəllənin o başında yaşayan mamaça Məşəd Gülsüm nənəgildən çiyinə “doğum-zahı kürsüsü” götürüb gələndə məhəllə cavanları, vaxtilə onların da dünyaya gəlməsində iştirak etmiş Məşəd Gülsüm nənədən utansalar da, Sübhanın arxasınca çadrasına bürünüb gələn arvadı - nənəni, elin nənəsini görməməzliyə qoyub kişiye sataşırdılar:

-Ay Sübhan kişi, sən bura işə gəlmisən, nəsil artırmağa?

Gülüşmə məhəlləni başına götürürdü. Kimsə sataşırdı:

-Kəfinə dəymə, alə, millətəkəndü...

-Allah verən padı, daaş, mənnik... nəkarayam...

-Payı çox olsun o gözəl Allahın.

-Alə, həmşəri, orda neçə pay qoyub gəlmisən?

-Özü bilən məsləhətədi.

Bu dəfə Sübhan kişi Məşəd Gülsümün qapısını döyəndə axşamtərəfi idi.

-Ay Məşəd xala, ay Məşəd xala...

İçəridən Məşəd Gülsüm səs verid:

-Nədi, ay bala?

-Mənəm bacı, Məşədi bacı, mənəm ey, Sübhanam, Sübhan...

-Hə... Nə deyirdin, ay bala?

-Nə deyəcəyəm, ay bacı, neçə vaxtdı, bilirsən, gəlinin vəziyyəti... Deyəsən vaxtı yetib.

-Ay başuva dönüm, ay sənə qurban olum, gedə bilmərəm.

-Məşədi bacı, nöş gedə bilmirsən?

-Əşi, eşitməmişən qadağa qoyulub, türkəçarəçilərə? Mən indi bəyəm gedə bilərəm, uşaq tuta bilərəm? Deyirlər türkəçarəçimamaçalar arvadları xarab eləyirlər?

-Nöş xarab eləyirlər? Hərəsi yeddi-səkkizin, onun doğur. Həkimlər Allah saxlasın balaların da, özlərin də. Sənə qurban olum, ay bacı, o getdiyin Məşədə qurban olum, and verirəm səni, Məşədi Gülsüm xala, səni Allah, məni boş qaytarma, gəlin əldən gedir.

Arvad başılovlu nə cavab verəcəyini bilmirdi.

-Ay başuva dönüm, ay qadoyi alım, başa düş ey, sora deyəcəklər, gəlını türkəçarəçi arvad öldürdü.

-Nöş ölür? Allah qoysa, sənın əlin ki, dəydi ha... Fatimeyi-Zəhranın əlidi.

-Əstəğfür elə, ay kişi, sən nə danışırsan?

Sonra üzünü Hafzaya çevirdi.

-Bala, dur ayağa, kömək elə, o kişi kürsünü götürsün aparsın, mən də dalıycan gedirəm, tanıyıram qapılarını.

-Ay Məşədi xala, sən genə bu kişilərin, bu arvadların üzündən keçmirsən, gedirsən. Soora, vallah, əngələ salacaqlar səni. Görmürsən nələr çıxarırlar, nələr deyillər? Balniskə açıqlar, mamaça gətirib qoyublar, oxumuş. Deyirlər orda hər şey təmiz-tarıx, isterinli, nə bilim nə olur.

-Mən də bilirəm, başuva dönüm. Çarə yoxdu, bunların da üzündən keçə bilmirəm. Nəsə... Dur ayağa, dur, kömək ələginən kişiye. Kömək elə deyəndə ki, gəlib özü götürəcək, yerini bilir; elə qapını açğınən sən.

Hafza durub qapıya getdi. Yaşmağını yuxarı qaldırdı, baş örtüsünü üst tərəfdən alınına çəkdi və həyətdəki balaca dükana bənzər bir şey var idi, tövlə kimi bir şey idi, qapısını açdı, dərhal da geri qayıtdı. Naməhrəm kişiye görünmək istəmirdi.

Sübhan kişi içəri girdi. Birinci dəfə deyildi ki. Uşaqlarıçün dönə-dönə gəlmişdi. Keçdi həyətdə, tövlə kimidən kürsünü götürüb qoydu çiyinə və evə tərəf səsləndi:

-Məşədi bacı, ay Məşədi bacı.

-Nədi, ay qardaş?

-Məşədi bacı, mən kürsünü götürüb gedirəm, gəlginən. Amanın günüdür, tez ol; özünü tez yetirginən, gəlin yaman haraydadı.

-Gəlirəm, gəlirəm, - deyə Məşədi Gülsüm çarşabını başına saldı. İndi o, artıq yaşı ötdüyündən üzünə rübənd salmırdı, yaşınmırdı o qədər də. Elə beləcə, məhəllənin bu başından o başına gedəcəkdi, uzağa ki, getmirdi. Odur ki, rübənd salmadan, elə çarşablandı. İllah da, axır vaxtlar çox qorxurdu çarşabnan, rübəndnən küçəyə çıxmağa. Təzə bir pionerlər çıxmışdı; komsomollar çıxmışdı, adını da deyə bilmir. Piyanardı, nə bilim, qəmsəməldi, nədi, elə küçədə çarşablı arvad gören kimi “çadra daloy, çadra daloy” deyib, çarşabını dartıb alırdılar əlindən, qoyurdular küçədə, avarda. Kişi xaylaqlarını da papaqda gören kimi, “papaq daloy, papaq daloy”, deyib çıxırır, keçirdirdilər bir iki qəpiklik köhnə çit şapkanı başına, papağı götürüb aparırdılar. Ancaq indi hər halda bu küçədə, Yuxarı dağlıq küçəsinin bu hissəsində ona toxunan olmayacaqdı. Buna baxmayaraq arvad üreyində Allahına yalvara-yalvara gedirdi.

-Bağır-öfkəmi yedim, ey Xudavəndi-ələm! Bu nə gündü sən bizi saldın? Oğul-uşaq əlində rüsvayi-cahan olub qalmışıq. Neynəyə bilərəm? Arvadların yanında, kimin yanında danışırım, deyirlər: «kiri, kiri, sənün burda, bütün evlərdə əməyin var, zəhmətin var. Hamının balasını sən tutmusan, hamının nənəsisən». Düzdü ye, ancaq mən kimi başa sala bilərəm, tutub aparsalar o qəmsəriyə? Çarəm yoxdu. Bağırma daş basıb dözərəm birtəhər. Allah özü qorusun bu milləti, bu bədbəxt milləti, elə mənə də. Yurdsuz-yuvasız, qohumsuz-əqrəbasız, vətənsiz, biz bədbəxt həmşərilər. Əllərdə qalardıq, əgər sənətim bu olmasaydı, arvadlar demişkən, hər evdə, hər həyətdə nəvəm olmasaydı. Gəlirlər, bacardığım köməyi eləyirəm. «Mənim əlim olmasın, Fatimeyi-Zəhranın əli olsun», deyib, bellərini çəkirəm. Allah rasta salır, verdiyim mazılardan, bilmirəm, ya bellərini çəkməyimdən, bilmirəm, hər nədəndisə, Allah övlad da verir, xoşbəxt olurlar. Mən onlardan söyünürəm, elə bilirəm hamısı mənim balamdı.

Məşəd Gülsüm arvad düşünə-düşünə Sübhan kişinin dalınca tələsirdi.

Yuxarı Dağlıq küçəsindəki dalanlardan birinin ağızına çatıb, kürsünü yanpörtü içəri aparan Sübhanın qaqqılıtlar, atmacalar qulağına da girmirdi. Fikri-zikri dalandakı üç qapıdan soldakından gələn zahı zarılısındaydı. Səhər Balacaxanımdan xəbər tutan kimi, qonşuda onunla birlikdə çalışan yoldaşıyla idarəyə - mədənxəbər göndərmişdi.

Uşaqlar dünyaya gəldikcə yavaş-yavaş bacısının “həmşəriyə” qismət olmasından narazı qalan, yerli-yersiz Sübhanı qaralayıb qarğayan, nitqinə gələni deyən Ruzgar xanımın acığı sönməkdəydi. İllah da ki Sübhanın Balacaxanıma olan məhəbbətini, ev-eşik canlı olmağını gördükcə üreyində deyirdi: “Allah bilən məsləhətdi. Şükür kərəminə, ər kişidi, pis çıxmayıb. Su girdi bir qaba, oldu içməli. Allah başacan eylesin. İşləyir, alır-gətirir. Heç kimin yanında başaşağı eləmir. Tiryəkçi deyil, içkiçi deyil, qumarbaz deyil, yan-yörədə gözü yox...”

Amma Allah tez apardı Balacaxanı. Sübhan qaldı iki əl, bir təpə. Məcbur olub getdi Miyanadakı arvadı Şərəbanını gətirdi uşaqlarına sahib dursun. Elə o gündən də Ruzgar xanım bacısı balalarını ögeyli, evini günlü görəndən Sübhanla da, arvadıyla da oldu qanlı-qadalı.

Arada təkliyə salıb uşaqları dindirirdi. Amma balacalar Şərəbanı analıqdan narazı deyildilər. Yedirib-içirdir, üst-başları gül kimi. Ağlamaqları eşidilmir. Döyüb-eləmir deyəsən. Və Ruzgar xanımın hirsli yavaş-yavaş soyuyurdu. Elə bu vaxt «həmşəri sürgünü» faciəsi baş qaldırdı.

Gülgöz bacılığı bu gün Ruzgara iməci gəlmişdi. Qonşu baqqal əlaltıycan bir kisə sılıflı düyünü onlara sırımışdı. Arıd arılda bildikcən.

-Ay bacı, ucuz-bəsərdi, yenə bu işüvə yarıyar, uşaqlı öydü, işlədərsən, - demişdi.

Amma bu düyünü arıtlamaq özü elə bir müsibət idi. «Belənçik düyünü arıtlamaqdansa, ikiqat pulunu artıq vermək daha məsləhət olardı.» - deyirdi arvadlar. Qərəz ki, hər iki bacılıq əllərindəki balaca siniyə düyüdən götürüb arıtlayır, sılıfları, çəltikləri seçib yığırdılar kasanın içinə. Kasa az qala yarımından olmuşdu. Arabir, əlbəttə belə ağır, yorucu işi yüngülləşdirən qiyyətvari söhbət edirdilər.

-Ağız, Ruzigar, eşitdim o həmşəri köpəyoğlu gedib ordan - İrandan arvadını, bacuvun günüsünü gətirib gəlib.

Ruzigar dərindən bir köksünü ötürüb, ağır-ağır dedi:

-Bacıma günü indi neyniyəcək? Bacım getdi bir gedər-gəlməzə, ərindən, balalarından, elə üz çevirməyib, dünyasını elə dəyişməyib ki, indi ona günü bir şey eləyə bilsin.

-Görəsən uşaqları necə yola verəcək?

-Ögey ögeydi də, əlbət kimi. Amma adamın Allahı var, başımın üstündə Allah var, Gülgöz, inan mənə, qapıdan arvad içəri girəndən bəri uşaqlara bir cürə yapışmış ki, bir bala deyir, biri də ağızından düşür.

-Deyər də, nöş deməsin, bilmirdi bəyəm ki, uşaq üstə gəlir? Görəsən özünün orda uşağı yoxuymuş?

-Vallah, bilmirəm, varıymış-yoxuymuş, amma hər halda heç oranın adını çəkən yoxdu. Varıdıda da, Şərəbanının orda anası var, bacısı var, bəlkəm onların yanında qoyub gəlib.

-Şərəbanı adı?

-Həri, Şərəbanıdı. Amma genə də deyirəm, başımın üstündə Allah var, bacımın ruhu inciməsin, balalarına hələ ki yaxşı analıq eləyir. Hələ ki...

-Həriya, qoy özünə bir yer eləsin, nə qədər olsa, bura qürbət hesab olunur onunçün. Bir tərəfdən də sən varsan, həyətdə qonum-qonşu var, kişi var, onlardan həya eləyir hələlik yəqin. Bir az özünə yer eliyəndən sonra ögeyliyin buynuzları çıxacaq.

Ruzigar dərindən bir ah səkdi.

-Allah o gündən saxlasın, Gülgöz, Allah o gündən saxlasın! İnan Allaha ki, birçə gün uşaqlara əziyyət verməyini görsem ha, birçə gün qoymaram o uşaqlar o öydə qala, götürüb gəlləm yanıma.

-Aaa, kim qoyar? Onların atası var. Ataları ola-ola, sən nə haqqan uşaqları gətirib gələ bilərsən bura?

-Cəhənnəmə olsun ataları, analığa mən uşaq verə bilmərəm.

-Dünyanın bu ağır günündə necə yola verəcəksən, ay bacı, necə dolandıracaqsan? Xalx heç öz balalarına yiyəlik eləyə bilmir.

-Demə-demə, dünyanın üzü qara olsun. Dünyanın çox çəpəndaz vaxtına gəlib çıxdıq. Amma kişi öycanlıdı, əvvəldən bilirsən. Elə bacım bədbaxtın vaxtından öycanlıydı. Bir gün çöldə-bayırda qalmaqı yoxdu. Nə qazanır, verir çaya-qəndə, lələ-güləyə, yeməyə, içməyə, ətə, çörəyə, gətirir gəlir, balalarının üstündə qanadını gərib oturub. Birçə bədbaxt bacım ölməsəydi... Birçə bədbaxt bacım yaşasaydı... Özü böyüdərdi balalarını.

İndi, bu dəfə Gülgöz köksünü ötürüb yaşarmış gözlərini sildi.

-Eh, mən görmüşəm ögey analığı. Allah onu düşməne də göstərməsin.

Gülgez bu sözləri deyə-deyə yaylığının ucuynan gözlərini sildi. Ruzigar isə indi artıq əməlli-başlı ağlayırdı. Gözləri sılıfınan, xırda daşları seçə bilmirdi. Yənə iri, sarı çəltiklər gözünə görünürdü, amma xırda boz sılıflar əməlli görünürdü gözünə. Odur ki, əlindən sinini qoydu yerə, çıxdı qapıya tərəf. Əlini yaxaladı, aftafadan ovcunu doldurub gözlərinə su çırpdı, iki-üç dəfə çırpdı suyu gözlərinə. Gözünün yaşını da, ora qonmuş tozu da sildi, yudu, əl-üzünü qurulayıb, qayıtdı gəldi, oturdu yerində. Təzədən balaca sinisinə düyü alıb, arıtmağa başladı.

Açıq qapının o üzündən uşaq səsləri eşidildi:
-Xala, xala.

Ruzigar yerindən dik qalxdı.
-Can xala, nədi qurbanın olum?

Qapıya yaxınlaşdı. Uşaqların böyüyü idi, bacısı balalarının böyüyü idi.
-Canım bala, Məmmədəli, nədi, xala qurban olsun sənə, ac döyülsən?
-Yox, indi yemişəm.
-Bəs nə olub, döyüb yoxsa səni ögey anan?
-Yox, döyməyib, mən döymüşəm.

Göz yaşları içində gülümsündü Ruzigar balaca uşağın sözünə,
-Mən döymüşəm ananı.
-Necə yəni mən döymüşəm, kimi döymüsən, ay bala?

Ruzigar uşağı qucaqlayıb yanına çəkdi. Gəlib yenidən oturdu. Məmmədəli də onun yanında bardaş qurub oturdu.
-Şərəbanı nənəni döymüşəm.
-Nöşün?
-Gülyazın, bacımın başını dariyırdı, yumuşdu, dartırdı. Bacım da ağladı. Ağlayanda durdum ayağa, gəldim kürəyinə bir-iki-üç yumruq çəkdim ki, incitmə mənim bacımı ha, öldürmə səni.

Ruzigar da, Gülgez də dərinədən bir qəhqəhə çəkib güldülər, göz yaşları qurumuşdu. .
-Can bala, bacı qeyrəti çəkən bala, bacı qeyrəti çəkən canuva qurban olum. Məmmədəli, elə qızların xasiyyəti, bala. Başlarını dariyanda saçını dartınır, incidir onu, ağlayır, yoxsa döyməyib, incitməyib, başını yuyub da bacının.

Uşaq bir qədər lovğalıqla dilləndi:
-Daaşım özü deyib də. Deyib ki, haçan gördün ki, Şərəbanı bacılarını döyür, incidir, döy onu. Özü deyib mənə.

Qadınlar yenə güldülər.
-Aaaz, bu daaş kimə deyir?
-Atasına deyir də iranlılar kimi; bu da dadaş demək istəyir, daaş deyir.

Gülgez soruşdu:
-Eşitməmişən?
-Nəyi?
-Deyir həmsəhərləri ötürürlər o taya.
-Hə... Bəzi qapıları döyməyə başlayıblar.
-Allah Sübhandan uzaq eləsin. Yoxsa uşaqların halı necolər?...
-Hə... Elə Şərəbanının da. Allah saxlasın o gündən.

Amma bir gün...

Amma bir gün onların da qapısı döyüldü.

- Ağız, diyirlər Sübhan kişini aparıblar. Bəs bu bədbaxt Şərəbanı neyniyəcək burda?
- Bədbaxt nöş olur? Çıxar gedər ərinin yanına, öz vətənidü də, vətəninə.
- Vətən vətən yerində, bəs uşaqlar necə olacaq?
- Necə necə olacaq? Aparar özünü.
- Aaa... Heç onu qoyar Ruzigar xanım ki, bacısının əziz balalarını götürüb aparsın həmsərinin biri?
- Ay balam, həmsərinin biri onların atasıdı da.
- Ataları aparsaydı, nə sözü var idi? Şərəbanıya qızmaz dünyasında.
- Şərəbanı, öz aramızdı, onlara elə əsl analıq eliyir. Sən lap nahaqca yerə deyirsən o sözü.
- Mən nöş diyirəm? Ruzigar xanım özü diyir də. Həmişə eşitmişəm ki, şikayətçidü Şərəbanıdan.
- Day bacısının günüsünü bağrına basmayacaqdı, öpüb gözünün üstünə qoymayacaqdı ki.
- Hər şey bir yana, uşaqlar bədbaxtdı arada. Nə atalı kimi atalılıqlar, nə analı kimi analı.
- Ata o yanda intizarda, balalar bu yanda gözü yaşlı, ögey əlində. Eh... Nə deyirsən de, nə qədər yaxşı baxırsa-baxsın Şərəbanı, uşağa ana kimi «can» deyən olmaz.
- Hə... Düz deyirsən, balam. Qəmi qəm gətirər, dəmi dəm, bəsdı bunnan danışıqdı.
- Buy, nəne, yanaram ey. Qıza, bə mən neylər danışıq? Şərəbanı da elə mənim ellimdi da...
- Deyirəm, Allah necə götürür ey bu zülümləri?
- Götürər. Allah elə zalımın, kafırın, zalımın Allahıdı.
- Buy, nəcis yeyən itinəm Allah. Bu qız nə deyir? Aza, asi olma, ağzın əyilər, gözün tutular.
- Ağzından qara yellər aparsun.
- Sübhanın yollarda, balalarından nigaran nə çəkdiyini bir özü, bir də o gözəgörünməz bilir.
- Deyirəm, görəsən indi o tayda bu Sübhan binəvanın ruzigarı necə keçir?
- Necə keçəcək? İtin günü onun gündündən yaxşıdı. Yeri-yurdu bir yana qalsın, balalar burda, istekli arvadı öldü. Deyirdi ki, getdim idarənin böyüyünün yanına, döşəndim ayaqlarına. Dedim: axı mən burdayam neçə illərdi; bu nöyüt mənim qanıma çöyrülüb. Neçə illərdi burda can qoymuşam, qan qoymuşam, mənim əməyimi də yaxşıca qiymətləndirmisiz, çox sağ olun. Ə kişi, mənə Lenin ordeni vermisiz.

Yazıq naçalnik, deyir, başın saldı aşağı, dedi:

- Qardaş, bu mənnik döyül, səhvin özündə olub ki, sovet başbiletı götürməmişən. Gərək vaxtında qalaydın qayğısına. Dedim:
- Ay kişi, mən axı başbiletı neynirdim? Əsgər gedən vaxtım döyüldü, bir şey döyüldü. Odu ey, bakılıların neçəsin tanıyıram; heç İrannan əlaqə-səlaqələri yoxdu. Uşaqları əsgər getməsin deyın, gediblər İran başbiletı götürüblər. İndi də vaysına-vaysına qalıblar. Çünki bütün köçnən-külfətnən salırlar onları yola, həmsəridi deyib. Onlarınsa orda heç kəsi yoxdu, köklü bakılıdılar. Mən də fikirləşirdim ki, day mən Lenin ordeni alandan sonra, hər ay məvacibimi artıqlamasıyan, mükafat da alandan sonra mən day burda yerliləşmişəm, vətənim buradı, doğma yurdum buradı, işim-gücüm burdadı. Bundan sonra mənə kim dəyəcək? Nə başbilet bazlıqdı? Başımı bir də işə salıb başbilet çıxardaydım? Döşəndim ayağına, ancaq bir şey çıxmadı. Mən yekəlikdə kişi gözümün yaşını leysan kimi tökdüm, nə naləm yetişdi, nə alqışım. Canım-ciyərim od tutub alışıdı.

Vallah, naçalnik qarışıq hamısı - bütün fəhlə yoldaşlarımin yazığı gəlirdi. Amma yazıqlar qorxularından bir kəlmə söz deyə bilmədilər. Əlimdən tutan olmadı. Özüm öz dilimnən eşitdim Qasımalının da naləsin, Sübhanın da.

Danışan kişi ancaq birçə şeyi bilmirdi. Bilmirdi ki, indi bu 38-ci faciə ilində onları «həmşəri» deyə, o taya sürmüşdülər. Heç on il keçməyəcək, «mühacir», «şurəvi» deyə, bu taya sürəcəklər. Heç onca il keçməyəcək ki, bir millət iki dəfə mühacir olacaq, hicrətə düşər olacaq, mühacir! Doğma yurdunda, parçalanmış yurdunda mühacir olacaq.

Kişi bilmirdi ki, arvad-uşaq çimərliyin yanında Xəzərin sahilində əsir-yesir olub dayanıb, Bakının lap o çimərliyi, çimərlik deyəndə ki, Avropa stilində tikilmiş bu bina bayırdan adi binalara bənzəyirdi. Gözəl, yaraşığı bir bina, ağ, mavi rənglərlə bəzədilmiş gözəl bir bina. İçərisi isə bölgülənmişdi. Yerində dənizin dibinə basdırılmış tirlər üstünə taxta döşəmələr salınmışdı. Boylu-boyuna görə uşaqlar üçün, boylu-boyuna görə böyükklər üçün. Üzə bilənlər tirlərin arasından çıxıb açıq dənizə də gedirdi. Amma əksəriyyəti - bilet alıb buraya çimməyə gələnlər açıq çimərliklərdən məhrum ev uşaqları, ev qızları, gəlinləri xanımları idi. Burda dənizin suyunu qızdırıb vannalar da düzəltdilmişdi. Xidmət yüksək səviyyədə idi. Amma balaca həmşerilərin bu çimərliyə, bu möhtəşəm, möhtəşəm olduğu qədər də incə və gözəl binaya girməyə pulu yox idi, haqqı yox idi. Heç ağına da gətirmirdi. Sadəcə onlar bu sahildə dayanıb harasa uzaqlara üzümə hazırlaşan gəmilərə baxırdılar. Kiminin atasını bu gəmilərdən biri əlindən almışdı. Ata o tayda, Araz bayatıları oxuyurdu, qanlı Arazın, lilli Arazın iki böldüyü vətənin o tayında dayanmışdı. Bunlar isə bu tayda dayanmışdılar. Balaca Həlime də burdaydı; indi özündən də ixtiyarsız heç ağına da gətirmədiyi sözlər pıçıldayır, bu bədbəxtlərin dərдинə Xəzər bayatıları yaradırdı; şairlərin, aşığıların, dərđilərin yaratmadığıları Xəzər bayatıları. Axı onun göz yaşları Araza deyil, Xəzərə qarışmışdı. Axı sürgün həmşerilərin göz yaşları Araza deyil, Xəzərə süzölmüşdü. Deyirlər, Xəzərin suyu qalxmağa başlayıb. Bəs bu qədər göz yaş tüköündən sonra qalxmazmıdı, coşmazmıdı, nalələrin, ahlərin yüksəltdiyi dalğalar şahə qalxmazmıdı?

-Arazın suyu zər-zər, - pıçıldayırdı. Xan Arazdan gileylənənlər, Xan Xəzərə nə deyirdi, bir baxın, qulaq asın, eşidin, qəlbinizə, yaddaşınıza yazın bu nalələri.

Xəzərin suyu zər-zər,
Bağrım başı qan süzər.
Zorunan ayırdılar
Ayrıılığa kim dözər?

Eləmi Aşqabada
Sən də gəl Aşqabada
Aləm əcəldən ölsə
Biz getdik başqa bada.

Görünən o tay dağlar
Ayırdı o tay, dağlar!
Bu yanda millət mələr
Necədi o tay, dağlar?

Deyin, deyin, millətin nalan anaları! İndi söz sizindi tarixə!

Əsmər sinifdən qızlarla, Səfər oğlanlarla birlikdə, səs-küylə çıxsalar da, texnikumun qapısından birləşdilər, evə tərəf yollandılar. Xeyli aralı idi ev, üzüyuxarı, şəhərin mərkəzindən Həmşəri palanına, Hüseynbala açıqlığına bir yerdə gedəcəkdilər. Tramvay var idi. Bu yerə 2, 9, 11 nömrəli tramvaylar qalxırdı, tək vaqonlu tramvaylar. Amma bu yaşda, bu ürəkdə insanlara tramvay nəyə gerek idi? Əvvəl əl-ələ gedirdilər. Əsmərin sol əlindəki kitablar sinəsinə sıxılmışdı. Sağ əli Səfərin əlində idi; Səfərin sol əlindən tutmuşdu. Səfərin kitabları ön tərəfdən qayıq kəmərinə keçirdilmişdi. Sağ əli sərbəst, boş idi. Arabir bu əliyə nə isə bir hərəkət eləyir; sanki sağ əlinin köməyilə dediklərini təsdiqə çalışırdı. Arabir tramvayın gurultu

ilə yanlarından keçməsinə, küçənin hay-küyünə əhəmiyyət vermədən söhbətləşirdilər, ürəkləri danışdı. Yox, təkçə ürəkləri danışmırdı, dilləri də danışdı. Səfər deyirdi:

-Anam hazırlıq görür, Əsmərcan. Əsmərim, anam bu gecə Ruzigar xalaynan birlikdə şəkərbura, paxlava bişirib, ya bu gün, yox, ya sabah sizə gələcəklər, nişan gətirəcəklər. Sənin bax bu şümşad barmağına nişan üzüyü taxacaqlar.

Əsmərim biçim-biçim,
Ölürəm Əsmər üçün.

Dalını gətirmirdi. Dalını gətirmirdi, çünki küçədən keçənlərin, bəlkə də bu sözləri eşidə biləcəyindən ehtiyat edirdi. Yox, əslində o, heç küçədən keçənləri görmürdü. Təkçə o, yox, Əsmər də görmürdü. Çiyin-çiyinə, əl-ələ gedirdilər. Yollarını uzaq salmaqçün tramvayın dolama yollarıyan yanaşı gedirdilər. Kəsə yolla getsəydilər, evə tez çatacaqdılar. Səfər əvvəl qızı onların yaşadığı Həmşəri palanına ötürəcək, dayanıb ardınca baxacaqdı. Qız burada - öz dalanlarında gözden itənəcən bir neçə dəfə dönüb baxacaqdı. Qız dalanda qeyb olandan sonra Səfər özlərinin yaşadıkları Hüseynbala açıqlığına gedəcəkdi. Ayrı-ayrı məhəllələrdə yaşasalar da, bir-birinin həyatına bələd idilər. Səfər bilirdi ki, Əsmərin atası Baxış kişi günortanın bu vaxtından bir az keçəndən sonra, yuxarı məhəllələrdəki tövlələrə gedir, Dağlı məhəlləsindən də yuxarı. Solda qəbristan, sağdakı düzənlikdə isə o tövlələr idi. Burada Baxış kişinin birçə dənə Qızıl inəyi var idi. Neyçünse burdakı həkimlər arasında Qızıl inək, Qızıl inəyin südü dəbdə idi; xəstələrə Qızıl inək südü məsləhət görürdülər. Ona görə də Baxış kişinin satdığı südü dəbdə idi, yaxşı gedirdi. Baxış kişi evlərindən bura əllərində ağır vedrə dolusu su gətirirdi. Vedrə dolusu su altmışı çoxdan ötmüş kişiye ağır idi. O, gəlib tövlədə inəyi sulayır, sonra da tövlənin içini bel-kürəklə təmizləyirdi. İnəyin altına quru ot, küləş nəse bir şey səirdi. Belə hallarda bəzən Səfər guya təsadüfən Baxış kişiye rast gəlirdi. Onun vedrəsini əlindən alır, ta tövlələrəcən gətirir, kişinin inəyi suvarmasına yardım edir, sonra ona dinclik verirdi.

-Baxış əmi, sən zəhmət çəkmə, tövlənin yerini mən təmizləyərəm, mən kürəyərəm.

-Ay bala, sən şəhər adamı, nə bilisən kürəmək nədi?

-Görmüşəm, Baxış əmi, sən necə eləyirsən, görmüşəm, birinci dəfə döyül ki...

Doğrudan da, birinci dəfə döyül idi. O, Baxış kişiye hərdən-birdən buralarda kömək eləyirdi. Maraqlıdır ki, bu yerlərdə hər il may ayının ikisində şəhər camaatı mayovkaya çıxırdı. Mayovkaya - dincliyə, bir günlük seyrə çıxırdı. Şəhərdən bura əllərində samovar, vedrələrdə su, pilətə, yaxud evdə bişirilmiş tənək dolmasından, halvadan, quru balıqdan, göyərti, tərəvəz, meyvə, nə bacarırdılar, kimin nəyi vardı, hərə gəlib öz süfrəsini açırdı. Bütün günü şəhər içində, dar evlərdə çətinliklə dolanan uşaqlar, bir gün görməyən uşaqlar burada azadlığa çıxırdılar sanki. Çöldən gül deyə bəlkümün sarı güllərini yığırdılar, gül hesab edirdilər bunları. Bütün günü günəşin altında yanıb qaralırdılar. Evə qayıdanda ata-analar yukləri yenə təzədən uşaqlara, özlərinə çatıb bu seyrədən qayıdırdılar. O birgünlük seyr o qədər onlara xoş idi ki...

Bax, neçə dəfə olmuşdu ki, Səfər anası ilə birlikdə qonşuları Ruzigar xala, ya başqa qonşularla birlikdə mayovkaya gələndə Baxış kişini bu yerlərdə görmüşdü. Əlbəttə Baxış kişi bura mayovkaya gəlmirdi, inəyinə qulluğa gəlirdi. Elə o vaxtdan da Səfər arabir Baxış kişiye kömək edirdi, sevimli Əsmərin, sinif yoldaşı Əsmərin atasına. Əvvəl Baxış kişi heç bilmirdi ki, qızı Səfərlə birlikdə oxuyur Pedaqoji texnikumda. Sonra xəbər tutanda da yenə ürəyinə heç bir qara-qura fikir gəlmədi. Əsmərinin və ümumiyyətlə, qızlara verilən tərbiyəni, ana tərbiyəsini, Ağanisənin tərbiyəsini yaxşı tanıyırdı, yaxşı bilirdi. Qərəz ki, iş o yerə gəldi çatdı ki, günlərin bir günündə Baxış kişinin qapısı döyüldü. Axşam Ağanisə Baxış kişiye əhvalatı açdı və bir neçə gündən sonra Novruz bayramına azacıq qalmış - 1938-ci il, gizli keçirilən Novruz

bayramına, gizlin-basırıq göyerdilən səmənilərə, gizlin-basırıq bişirilən şəkərbura, paxlava, hamısı gizlin, gizlin yandırılan şamlar, hamısı gizlin... Elə bu vaxt döyülmüşdü Baxışın qapısı.

Gizlin göyerdilən səməni, saxla məni,
İldə göyərdərəm səni.

Qapalı heyətlərdə gizlin qalanan xırdaca tonqallar, balaca ocaq kimi.

Atıl odun üstündən.
Od qoy odun üstündən.
Ağırılığım tökülsün,
Pak olum, təmiz olum, odun üstündən
Təmiz çıxım odun üstündən.

Qəribə sözlər oxuyurdular, hərəsi bir cür. Hərənin ağzından bir cür. Həmin günlərdə Əsmər də qulaq falına çıxmışdı. Bir neçə gün əvvəl ilaxır çərşənbəyə Novruz arasındakı günlərdə. Necə keçmişdi? İlahi, bu qulaq falında kimsə, qonşulardan biri kimsə yola salırdı, uca səslə deyirdi:

-Allah əmanətisən, bala! Allah xeyir versin sənə yollarında.

Əsmərin ürəyi atlanmışdı. Gülünc hesab eləsə də, gülməli hesab eləsə də, Səfər də ürəyində gizlincə qulaq falına çıxmışdı, heç kəsə demədən, anasına, yoldaşlarına. Qorxurdu ki, ona sataşarlar.

-Sən də qızsan, qulaq falına çıxırsan? - deyərlər.

Amma istədiyini eşitmişdi Səfər. Kim idisə, qonşulardan birinin qızı çırtmış çala-çala evdə oxuyurdu, səsi lap yaxşı, aydın gəlirdi.

Qızım, qızım, qızana
Qızımı verrəm ozana,
Ozan axça qazana,
Qızım geyə, bəzənə.

Səfəri gülmək tutmuşdu:

-İlahi, verəcəklər, amma ozan necə geyindirəcək o gözəl Əsməri?

Əsmərim biçim-biçim,
Ölürəm Əsmər üçün

pıçıldayırdı həmişə ürəyi. Və Novruza ikicə gün qalmış Baxış kişinin qapısı, darvazası geniş açıldı. Əli xonçalı dörd xanım qapıdan içəri girdi. Evdə onları yanan şamlar, yanan lampa qarşıladı, bir də yanan ana ürəyi - Ağanisənin ürəyi.

-Xoş gəlmisiz, səfa gətirmisiz, qədəm əziz eləmisiz. Ay qızlar, ay bala, ay Əsmər, ay Zeynəb, ay Ağəli, - deyə uşaqları çağırmışdı, - gəlin, gəlin əzizlərimizin əlindən xonçaları alın.

Amma xonçaları verən kim idi. Gələnlər, xüsusilə cavan qızlar xonçalar başında havasız, çalğısız, diringisiz, dəfsiz-qavalsıq, ürəklərində çalınan bir musiqiyənən rəqs edirdilər, oynayırdılar, fırlanırdılar bu dar evin, geniş ürəkli ailənin dar evinin ortasında. Nəhayət, doğrudan da, Əsmərin bacısı Zeynəb, kiçik qardaşı Ağəli içəri girib qonaqlara kömək elədilər. Zeynəb qonaqların çarşablarını alıb bükdü, taxçaya qoydu. Qapıda başmaqlarını cütlədi. Xonçaları taxtın üstünə qoydu. Qonaqlar üçün döşəkçələr saldı, mütəkke qoydu. Qıpqırmızı kəsilmişdi. Bacısı üçün sevinirdi, amma bilirdi ki, bu gündən onun üçün də var. Onunçün də

var b  gündən! Ađanis  canını hara qoyacađını bilmirdi. Bir tərəfdən sevinirdi. Qızı  z ist yine qovuşacaq. O biri tərəfdən narahat idi. Şəhərdə elə sözlər, elə s sl r, elə xəbərlər gəzirdi ki! Ana  alıřırdı ki, indi, bu gün, bu şad g nd , bu bayramqabađı bayramda həmin xəbərləri yadına salmasın. Qonaqların qarşısına s fr l r salındı, çay gəldi, xonçalar açıldı, xon alardakı şirniyyatdan da qoyuldu.  sm ri s sl dil r. Ađ k lađayının ş vq  ađ  z n , ađ alnına, al yanaqlarının ş vq  ađ k lađayıya d řm ř  sm r utana-utana i eri girdi. Ruzigar xanim yerindən qalxdı, zəkiyyə  rp yi k lađayının üstündən onun çiyinə, bařına saldı,  z y  barmađına ke irtti.

-Allah sizi xořb xt eləsin, Allah göylərdə ulduzlarınızı barıřdırsın, Allah sizi bir-birinizə necə qismət el yibs , bu dünyada o qism tn n yařayasız, mənim balalarım, mənim balam, - deyib Əsmərin alnından öpdü.

G l n qonaqlar bir-bir, xüsusilə Səfərin anası - gələcək qayınana yerindən qalxıb o da Əsməri öpdü, əlini  z kqarıřıq əlinə s rttd .

-Xořb xt olun. Balalarım, Allah balamın b xtin  yazdıđı sən gözəli onuynan birlikdə xořb xt eləsin.

Dem y  söz tapmırdı.

G l n qonaqlar yedil r, i dil r, gənclərə s ad tl r dil dil r, qudalara mehribanlıq dil dil r, bütün dünyanın balalarına xořb xtlik arzuladılar, - bizimki də onların i ind , - dedilər v   p ř b-g r ř b yenə mehribanlıqla bir-birindən ayrıldılar. O gün göylərdə tale mələkləri  sm ri Səfərin alnına, Səfəri  sm rin alnına yazdı. O gündən bu iki ürək, onsuz da bir d y n n iki ürək birl řdi. Ata-ana yanında, qohum-əqrəba yanında, dost-tanıř yanında indi  sm r - niřanlı qız, Səfər - adaxlı ođlan idi. Hər ikisinə bütün qonum-qonşu, eřid nl r xořb xtlik dil yirdi, toylarının tezliklə olacađını d ř n rd l r, lap bu yaxınlarda.

-Nə var Allaha ř k r, hər ikisi bəs-böyük, kəbin vaxtlardı.

Beləcə də bu iki taleyi insanlar birl řdirirdi yer  z nd , mələklər birl řdirirdi göy  z nd . Amma bir Allah bilirdi, təkcə bir Allah bilirdi ki, bu talel r necə olacaq, kimlər qarıřacaq, kimlər birl řdir c k, kimlər ayıracaq, kimlər deyəcək ki:

Arazda buz ađladı,
Yanda yarpız ađladı
Ođlan o tayda qaldı,
Bu tayda qız ađladı.

Sən demə onların taleyini Avropanın gərgin, ictimai həyatını  arpıřmalar dolu, q sbl r dolu, fařizm ađalıđının hökm sürdüyü Avropanın siyasətində axtarmaq lazım olacaqmıř. Bu iki kiçik, bu iki bir-birini sevn  v  Avropanın siyasətindən xəbəri olmayan gənclərin...

Zibeydə ođlundan keçə bilmirdi, məcbur olmuřdu.  z  də H mř ri palanında yařayan Baxıř kiřinin k lf tin  elçiliyə getmiřdi, Baxıř kiřinin qızı  sm r n. Əsmər dođrudan gözəl qız idi və əslinə qalsa, Zibeydə heç ođlunu qınamırdı da. Uřaqlar bir məktəbdə oxumuřdular. İndi də hər ikisi bir texnikumda oxuyur, gələcəkdə müəllim olacaqlarını, bir məktəbdə dərs dey c kl rini d ř n rd l r. D zd , bir yerdə gedib-g lmirdil r, amma hər halda məktəbin qapısından girəndə, ya gedəndə, ya gələndə tez-tez g r ř rd l r.

Ođlan x lv tc  anasının qulađını o qədər d ng el miřdi ki, arvada o qədər yalvarıb-yaxarmıřdı ki, Zibeydə onun arzusuna qarřı çıxa bilm miřdi. Bir gün bacılıđı Ruzigar xanimi da götürüb elçiliyə getmiř v  Baxıř kiřiy n n Ađanis d n razılıq da almıřdı. İndi Novruzqabađı Zibeydə istəyirdi ki, gəlinə bir dəfəlik həm niřan aparsın, həm də Novruz bayramlıđı. İksisin 

ayrılıqda gücü çatmazdı birdən. Odur ki, məhəllədə ən çox inandığı, hörmət elədiyi Ruzigar xanımın yanına gəldi.

-Bacı, bilirsən də, uşaqqün, Səfəri deyirəm ey, Səfərçün üzük aparam gerek. Deyirəm bəlkə, necə bilirsən, Novruz bayramına yaxın aparım, həm bayramlıq olsun, həm üzük-nişan?

Ruzigar xanım vəziyyətindən hali idi Zibeydinin. Odur ki, cəld dedi:

-Hə, ağıllı fikirdi, çox ağıllı fikirdi. Noolar, eləyirlər belə şeyi. Adətimizdə var.

-Bir az deyirəm, şəkərbura, paxlava bişirək. Aburçalını üzük almışam o vaxtı. Almışam deyəndə ki, elə özümünküdü, o vaxtki aclıqdan mənqirləyib saxlaya bildiyim üzükdü. Bir dənə də zəkiyyə örpək varımdı, onu qoyacağam.

-Mübarəkdi, əcəbdi, çox mübarəkdi.

-Day neynim, vallah, zəkiyyə də özümünküdü elə. Ancaq «Yusif-Züleyxa» örpək almağa mümkünüm yoxdu.

-Neynirsən, aaz? Yusif-Züleyxa çıxır moddan. Dəbdən düşür ey, Yusif-Züleyxa aparın yoxdu. İndi ən dəbə düşən elə zəkiyyədi, «süddü sıyıq»dı, qirbişimdi. «Süddü sıyıq» bir az ucuz-bəsərdi. Elə yaxşıdı, zəkiyyə varındı, aparginən zəkiyyəni; əcəb, çox yaxşı. Bəs indi şəkərbura, paxlava məsələsini nə yerdə qoyursan?

-Kömək eləsən, deyirəm bir iki kilo şit yağ alım...

Ruzigar xanım nə düşündüsə, cəld Zibeydinin sözünü kəsdi.

-Bura bax, Zibeydə, mənə şit yağ lazım döyül. Xəmirüvü yəqin ki, mən yoğuracağam.

-Əlbət kimi, əlbət kimi, sən yoğuracaqsan. Bəs kim yoğuracaq?

-Hə, onda sən mənə, heç kəsə bir kəlmə də söz demə, iki kilo marqarin al gətir.

-Bıy, marqarini neynirsən?

-Sənə dedim ki, heç kəsə bir söz demə. Sən bilmirsən, xəmirinki marqarindi. Elə yumşaq eləyir ki, elə bilginən ki, şəkərburanın qabığına elə bilginən ki, şit yağ, kərə yağı yaxılır. Sənin işin olmasın, mən zamin. Amma bircə dənə səniyən şərtim var: fındıq, badam axtarma, elə qoz ləpəsi al, həm şəkərburaya, həm paxlavaya.

-Bıy, Ruzigar bacı, paxlavaya qoz genə yaxşıdı, amma şəkərbura qara çıxmaz?

-Yox, sənə ancaq təhərini öyrədəcəyəm, o qozun ləpəsini elə təmizləyəcəksən ki, ağappaq, badamdan da ağ olacaq. Ondən sonra özüm bilərəm, neynerəm. Hər ikisini gərəyincən, hər ikisini layiqincən, layiqindən də artıq aparacaqsan, Allah qoysa, beş xanımın içində biri kimi, nigaran qalma.

Zibeydə sevindiyyindən nə edəcəyini bilmirdi. Çünki Ruzigar xanımın hesablamasıyan onun hesablaması arasında yarınbayarı təfavüt olurdu. Ruzigar isə sözünə davam edirdi:

-Hil də var özümdə. Bir az keçən dəfədən güləbim də qalıb, onun da dərini çəkmə. Amma şəkəri, bax görginən də, indi nə təhər eləyirsən şəkəri. Elə eləginən ki, lap xırda, narın, untəhər şəkərdən olmasın, dənəvər şəkərlər olur ey, bir az dənəvər şəkər olsun, ondan da bir alarsan, qozuvun miqdarına bax, gör nə qədər eləyir, ona görə. Yumurta da lazım döyül, ay Zibeydə, uşaqlar kənddən o günləri qonaq gəlmişdilər, bir xeyli yumurta gətirib gəliblər. Nədi ki, onun içinə onsuz da ağı qatılmır, elə bir beş dənə; yumurtanı çox vuranda xəmir quru olur, ona görə işin olmasın, yumurta da burdan düzələsidi.

-Allah balalarını saxlasın, Allah sənin istədiklərini saxlasın, Allah o bircə bacına rəhmət eləsin, qəni-qəni. Sən ki mənim dərdimi başa düşürsən...

-Sənin nə dərdir var? Nə var Allaha şükür? Allah sənə gül kimi oğul verib, lay divar. O cürə də qızların içində qız seçib, lap belə durnanı gözündən vurubdu. Nə dərdir var sənin, Allaha şükür? Canın sağ, əlin sağ, ayağın sağ. Bu böyük dövlətdi, böyük nemətdi. Dur ayağa bircə, baş-beynimi ağrıtmə. Dur get, dediklərimi al, gətir, gəl, mən də hazırlığımi görüm. Gecə, Allah qoysa, xəmiri axşam çağı yoğurram, gecə gələrsən, səhərəcən onu belə yaxşıca burda naxışlayarıq, düzəldərik. Burjuyka da mənimki elə var. O vaxt qonşu köçüb gedəndə İrana, qoymuşdu, getmişdi, bizdə qalmışdı.

-O nöş köçdü, sənin o qonşun?

-Vallah, nə deyim, heç bir sorağın bilmədim. Dünyanın işlərindən nə sudur anlamışdısa, kişi köç-külfətini yığdı, yığışdırdı, götürdü, çıxdı, getdi. İndi oduye, xəbər çıxır, söhbət çıxır deyirlər, başbilit axtarırlar, başbilit, pasport, nəbilim nə, həmsəhərlərdən. Allah axırını xeyir eləsin.

-Vallah, düz deyirsən. Mənim də bir əlim gəlir, bir əlim gəlmir, bir ayağım gedir, bir ayağım getmir, bir gözüm söyünür, bir gözüm söyünmür, ay Ruzigar bacı. Qalmışam iki daş arasında. Bilmirəm, bircə oğuldu, keçə bilmirəm, varım-yoxum, iki gözüm, bilirsən ki, necə böyütmüşəm, gözünün qabağında olub. İndi qalmışam belə. Qız da o taylı. Birdən meğşüşluq düşsə, nə olar, bilmirəm vallah.

-Allah kərimdi. Fikir eləmə. Cavanların məhəbbətinə, ürəyinə xal gətirmə. Dur, dur ayağa, get, dediklərimi al.

Bu sözlərlə də Ruzigar xanım qalxdı, ətəyini çırpıb keçdi mətbəxə. Zibeydə də onun dediklərini almaq üçün dükanlara yollandı.

Ruzigar xanım piletəni yandırıb burjuynı üstünə qoymuşdu. Evin bir küncündə dururdu. Amma hər halda evi bir qədər istiləndirmişdi. Axşam saat on radələrində artıq şəkərburanın xəmiri gəlmişdi. Qonşudan bir neçə qız-gəlin də şəkərbura naxışlamaq üçün həvəslə köməyə gəlmişdilər. Maqqaş çatmırdı.

-Eybi yoxdu, biriniz qıraq bükərsiz, bir neçəniz də maqqaşlayarsız. Yayan da lazımdı, yuxayanı çəkin qabağınıza, yayan da lazımdı. Elə hamı maqqaşlamayacaq ki.

Ruzigar xanım bu sözləri deyə-deyə olduqca nazik yaydığı yaymaları, xəmirləri orta həcmli sininin üstünə sərir, arasına şəkərli, güləblı, hilli narın, əzilmiş qoz ovuclayıb tükür, arabir arasına yağ verir, yenə ikinci yuxanı yayıb salırdı üstünə. Beləliklə, birinci sinidə paxlava hazır olanda Ruzigar xanım yaxşıca hamarladığı sinini Zibeydənin qabağına çəkdi:

-Aaaz, Zibeydə, sənin gözün mənimkindən yaxşı olar, ala, çox iri doğrama. Elə olsun ki, hərəsi bir adam yeyən olsun. Yoxsa, götürürlər yarımını yeyirlər, yarımı qalır yerdə. İndi day camaat da elə forslanıb ki, heç kəs heç kəsin artığını yemir. Mənciyəz heç nəyə baxıb-ələmirəm.

Zibeydə sinini qabağına çəkib paxlavaları doğradı və zəfəran qarışdırılmış yumurta sarısıyan üzünü boyadı, yumurta sarısı yaxdı üstünə. Hərəsinin də tən ortasına yarım dənə püstə qırığı basdı. Və bu əməliyyatı eləyə-eləyə ürəyində düşünürdü: «Ruzigar xanım, heç neynim, necə eliyim deməyəsən. Allah özü qorusun səni. Hardan tapmısan bu püstəni, yumurta sarısını, zəfəranı? Məndə bu tavana hardaydı?»

Orda isə artıq şəkərburalar, dəyirmi, qəşəng, ağ sininin bir qırağına düzülürdü. Qızlar bu şəkərburaları götürüb ovuclarının içində üzlərinə yaxın naxışlamağa başlayırdılar. Qonşudan Gülbadam arvad birdən başını qaldırıb Zibeydəyə tərəf dilləndi:

-Aaaz, beylə yağ niyə tökmüsən xəmirin içinə? Adamın əli yağlanır. Elə bil ki, yağ maqqaşlayırıq, xəmir yox.

Zibeydənin ürəyi guppuldadı. Başını qaldırıb oğrun baxışlarla Ruzigara baxdı. Söz tapmırdı, nə deyəcəyini bilmirdi. Qorxurdu ki, sirri açılacaq. Qorxurdu ki, nişan üçün ellərə göndərəcəyi, evlərə göndərəcəyi şəkərburanın xəmirinin marqarin yağından yağruluğunu duyan olsun. Zibeydədən əvvəl Ruzigar xanım dilləndi:

-Özünü söz tapın, siz Allah, danışmağa! Bəs neyniyəydi? Ellərə, evlərə xonça göndərir. İki kilo şeydi, onu da neynəməliydi? Yağını bol elədi. Mən elə dedim ona, bir az da yağın bol elədi. Yaxşı da elədi, əcəb elədi, görürsən necə gözəl çıxır?

Bu sözləri deyə-deyə artıq naxışlanmış qıyqacı, həsiri, gül, cinaq kimi adlandırılan şəkərbura naxışlarını nəzərdən keçirir, bu naxışların incəliyinə, zərifliyinə tamaşa eləyir, elə bil xəmirə ilahi bir gözəllik verirdi qızların maqqaşları və bu şəkərburaları qaldırıb burjuvkanın sinisinə yığır və piletənin üstünə qoyurdu. Ruzigar bunları elədikcə Zibeydə də artıq paxlava ilə işini görüb qurtarmışdı, üzə gəlməyə qoymuşdu. İndi o, yuxayanın üstünə xırdaca kündələrdən şəkərbura üçün yaymağa başlamışdı.

Getdikcə söhbət qızışır, deyib-gülmək belə hallarda artırdı, belə hallarda həmişə zarafatlar, lətifələr baş alıb gedirdi. Hərə bir söhbət danışır, hərə bir şeylə məclisi şənləndirmək, bu nişanın xeyir-dualı olmasını arzulamaq, arvada hardasa ürək-dirək vermək istəyirdi.

Kimse qızlardan birindən xahiş elədi:

-Dur, bir piyalə su ver, içim, ay bala.

Qız durub qapının ağzına yığılmış ayaqqabıların üstündən tullanıb keçdi. Həyətdəki mətbəxdən piyaləni su ilə doldurub gətirdi. Yenə həmin qaydada ayaqqabıların üstündən tullanıb keçdi. Birdən içəridə Ruzigar xanımın qəhqəhəsi eşidildi. Hamı nəsə bir şey gözləyirdi elə bil ki, Ruzigar xanımın ağzından. O isə gözlərinin yaşını əlinin arxası ilə silib gülə-gülə deyirdi:

-A bala, a bala, keçmiş vaxt olsaydı, səni alan olmayacaqdı, vallah.

-Neyçün, Ruzigar xala? - deyə qız piyaləni su istəyənə verib, keçib yerində oturdu və növbəti şəkərburasını götürüb naxışlamağa başladı.

-Naxışvın gözəlliyinə baxmayacaqdılar ki. Harda görəcəkdilər? İldə bir dəfə naxış vurursan şəkərburaya. Bax, amma ayaqqabını, qədimdə gələnlərimiz qızı bəyənməyə, hələ elçiliydən qabaq.

-A qızım, a qızım, bir piyalə su ver nəyəyə.

Qız qapıdakı ayaqqabıları sahmana salıb, cütləyib bir tərəfə çəkib, sonra gedib su gətirib gəlirdisə, «hə, səhmanlı qızdı», deyib alırdılar; razılaşırdılar qızın tərbiyəsiyənə, qabiliyyətiyənə, səliqəsiyənə. Yox, əgər ayağıynan o yan, bu yana itələyib keçirdisə, yenə də birtəhər deyirdilər: «hə də pis döyül, öyrətmək olar». Amma sənin kimi, toxunmadan, üstündən atlanıb keçirdilərsə, deyirdilər: «aaaz, aaaz, aaaz, ondan da öydar olar? Heç bir səliqəsi-filanı yoxdu».

Ruzigar xanımın sözlərinə hamı güldü. Birdən Zibeydə sözə qarışdı:

-Ay Ruzigar bacı, vallah, qədimdə də qız seçənlər qəribə şeylərə fikir verərmişlər ey. Deyirlər ki, çox qədim zamanlarda, hardasa başa dırnaq vurmaq dəb imiş. Bir qız da uzun müddət başa dırnaq vura bilmirmiş. Gəlirlər, qoca qaynana, gələcək qaynana başını qoyur, deyir: «ay qızım, bir başıma dırnaq çal». Qız dırnaq çala bilmir, qalırdı evdə. Amma yaxşı qız imiş, səliqəli qız imiş. Axırda bir çoxbilmiş bacılığı ona deyir ki, «aaaz, bu dəfə gələndə elçiliyə sənə, qaynana başını ki, dizinin üstünə qoydu, bircə cıqqam yumurtanın qabığını cibindən çıxart, yavaşcadan xırdala, tök başına. Sonra başla onun başını dırnaqlaya-dırnaqlaya o yumurta qabıqlarını xırçıldat. Arvad elə biləcək ki, bit qırırsan başında, sirkə qırırsan başında. Qız belə də eləyir növbəti dəfədə. Göydə gedir ey, alır arvad.

İndi yenə bir qəhqəhə qopdu içəridə.

-Yaman zəmanəymiş. Yaxşıdı ki, o vaxt doğulmamışıq, o vaxt dünyaya gəlməmişik.

-Yox, o vaxt dünyaya gəlməyinə o vaxt gəlmisiz, amma böyüməyiniz, getməyiniz şura hökumətinin zamanına düşüb. İndi nə elə elçiliklər var, nə elə bir söz-söhbət. Seçmək... Harda qızlar-oğlanlar tapışırlar, gedirlər üç manat pul verirlər, ZAQS-da kəbinlərini kəsdirirlər. Heç bir ay keçməmiş, genə gedirlər üç manat pul verirlər, ayrılırlar. Nədi ki, əslini-nəslini,

qabiliyyətini, tərbiyəsini, səlîqəsini ata-ana görməyib, ata-ana yoxlamayıb, məsləhət bilməyibdi. Özləri...

Vay dədəm, vay nənəm vay
Bakıya gəldi tramvay.
Bu zamananın qızları,
Ərə gedər özləri,
Kəbin kəsər özləri.

Mahnını eşitməmişiz?

Yenə qəhqəhə qopdu.

Şəkərburanın bükülüb başa çatması gecə yarından ötənə kimi çəkdi. Naxışlar qurtardıqca bir-bir qonum-qonşunun qızları, gəlinləri çıxıb gedirdi evinə. Ən axıra ikicəciyəzi qaldı - Ruzigarın Zibeydə:

-Allah razı olsun səndən, ay bacı, yuxusuz qaldın gecəni.

-Eybi yoxdu, əvəzində işimiz düzəldi. Sabahnan allah qoysa, podnusdaruvu gətirərsən. Mənim də burda biri tirmə, biri şəmsi-qəmər parçasından tikilmə yaxşı boxçaları var. Gətirib qoyarsan boxçaların içinə. Birinə şəkərbura, Allah qoysa, birinə paxlava, bir az da noğuldanzaddan yığarıq, üstünə də üzügüvü qoyarsan, bir dənə də zəkiyyəni. Oldu. İki, ya üç xonça düzələcək. Allah qoysa, adına layiq gözəl xonçalar düzələcək, nigaran qalma. Sabahnan, Allah qoysa, kimləri məsləhət bilərsən, onlardan göndərərsən gedər.

Zibeydəni elə bil nəse sancdı.

-Boy, o nə deməkdi, sən Allah? Necə yeni kimi məsləhət bilərsən? Başında sənsən. Nənəsi də sənsən, xalası da sənsən, bibisi də sənsən Səfərin. Kimim var mənim, ay Ruzigar, səndən başqa? Allah qoysa, səhər özün bəzəyərsən, düzəldərsən xonçaları, necə ürəyin istəyir, o cürə. Sonra inşaallah, bir-iki nəfər də qızlardan - cavanlardan götürürük, götürərlər xonçaları başlarına, gedərik. Birini, deyirəm, qaynım qızı, nə qədər olsa, baxtı çox cavankən yatdı. Allah özü köməkçisi olsun. Kəbutər tez baxtı kəm oldu. İki uşaqnan qaldı, nə vəziyyətdə. İndi Allah kərimdi, ilişdi İslama, o taylıdı, neynəmək olar, ürəyi sınıqdı. Deyirəm biri o Kəbutər.

-Hə, hə, noolar, noolar, lap yaxşı. Biri Kəbutər, biri sən, biri mən, bir də o dey, o İnsafın qızı.

-Hə, lap yaxşı, dörd nəfər.

-Mən xonça götürən döyüləm dey. Sən də anasısan.

-Eybi yoxdu, anası olanda nə olar? Sən də bir xonça götürərsən. Dörd xonça, dörd nəfər də adam. Xəbər eliyərsən, sabah səhər. Xəbər göndər onlara - Baxışgile, deynən ki, günorta çörəyindən sonra, Allah qoysa, saatını da mən xoşlatdıraram. Xoşlatmaqçın Mirəbdülvahab ağanın yanına gedəcəyəm, xoşlatdıraram saatını da. Gedərük, Allah qoysa, apararıq nişanımızı verərik; həm olar nişan, həm də bayrama iki-üç gün qalıbdı - bayramlıq. Lap yaxşı. Allah xeyir versin, üzlərə çıxsın, Allah ağbaxt eləsin. Dünyamızı da Allah qara güne salmasın, qara günlərdən qurtarsın, İlahi!

-Amin, amin, ay bacı!

Məhəllənin uşaqları tində oturub həmişəki kimi tum çırtlayır, çırt-çırt, gəlib gedən qızlara sataşırdılar, özü də gözləyirdilər, böyüklərdən görüb-eləyən olmayanda. Qızlar da, bu zaman dəb düşmüş çarliston kostyumu geymişdi əksəriyyəti. Uzun dar yubka, qısa pencek. Demək olar ki, güclə addım atırdılar. Hələ üstəlik bu oğlanların sataşmasından daha da özlərini itirir, onlara yerimək imkanı vermirdi.

-Can, can, ay anamın gəlini, - deyirdi birisi.

O birisi bərkdən səslənirdi:

-İndi sənın gözlərin qaradı, biz şəhərdən çıxey?

-Alə, Hüccətün «gəlini» göründü.

Görünən qız əlbəttə Hüccətin heç nəyi deyildi. Sadəcə oğlanlar bilirdi ki, Hüccət adlı dostları bu qız üçün «sino gedir»; özü də deyir ki, «bir hə desə, anamın gəlini olsa, can verərəm onunçün.

Hərəsi bir söz tapırdı. Qışda bu oğlanlar o ki, var qartopu toplayıb qızlara atardılar. Yaz-yay aylarında isə beləcə oturub söz atmacaları ilə, tum çirtləmələrlə məşğul olurdular. Amma daha çox meyxana deyirdilər. İçərilərində gözəl meyxana deyənlər var idi. Biri xüsusilə fərqlənirdi. Bu gün o, ayrıca bir eşqlə rəqiblərini divara qısnamışdı demək olar ki.

Mən deyirəm lənginən,
Çərpələng olub göyə millənginən.
Şairsən, bir kəlmə dillənginən!

Əlbəttə, qarşısındakı şair bu gözlənilməz qafiyələrə söz tapmaq üçün düşünürdü. Elə bu zaman məhəllənin lap başlanğıcında oğlanların əksəriyyətinin gözünün işığı, vurğun-vurğun ardınca baxdıqları, amma üzə vurmayıb zarafata saldıqları Əsmər göründü. Tək deyildi, arxasınca, bir addımlıqda Səfər gəlirdi. Məhəllədə belə hərəkət görünməmiş iş idi. Məhəlləyə yad oğlanla gələn məhəlləli qız çətin ki, bu yerlərdə gora sağ baş apara. Elə buna görə də bayaqdan başı meyxanaya, söz qoşmağa qarışmış, yeni qafiyə axtaran oğlanlardan biri təəccüb içində:

-Alə, alə, alə, alə, ora baaax...

Hamı dönüb onun baxdığı tərəfə baxdı və qarşıda Əsməri, ardınca da Səfəri gördülər.

-Alə, qız qabağda gedir, sən öləsən, ora bax e, bu o deməkdi ki, qız qabağdadu, onun sözü keçəndü.

-Həri də, gərəy oğlan qabağda gedə, qız onun dalıycan, dedə-babalarımızda görməmişük?

-Yooox, bizim məhləyə özgə oğlannan...

Lap balaca, onlara nisbətən balacalarından biri dilləndi:

-Özgə döyül ey, nişanlısıdu. Bu yaxınlarda nişanladılar onları. Özüm bilirəm, yəqin bilirəm.

Bu sözü eşidincə hamı susdı. Əgər doğrudan da Səfər qızın nişanlısı idisə, onu ötürmək, yad gözlərdən, yad sözlərdən, sataşmalardan, atmacalardan qorumaq, əlbəttə, nişanlısının öhdəsinə düşürdü, qeyrət məsələsi idi. Ona görə də gənclər səslərini kəsib, bir kəlmə də danışmadan gözaltı gənclərə baxırdılar. Səfərlə Əsmər isə utancaq görkəmlə olsa da, amma cürətlə gəlib onların qabağından keçdilər. Danışmırdılar. Aralarında bir addım məsafə var idi - qabiliyyət məsafəsi.

-Day məhəllənin içində qol-boyun olmayacaqdılar ki, - deyə kimsə pıçıldadı, - alə, heç tanıdırsız bəyem bu həmsəri qızını?

-Həmsəri qızı olanda nə olar? Gül kimi qızdı, sən öləsən. Heyif ki, özümüzdən birinə qismət olmadı.

-Kim idi istəyən? Kimin ürəyindən gəlirdi ki, bu tezliklə nişanlayarlar?

Yenə də o balaca dilləndi:

-Mən eşitdim ki, anasıgil danışdırlar ki, guya ikisi bir məktəbdə oxuyurlar - pedməktəbdə, müəllim olacaqlar.

-Belə de, belə de... Həmşəridən kəndxuda hansı vilayətdə var? Yəni bu qız gəlib müəllim olacaq?

-Neyçün olmasın? Əsmər çox yaxşı qızdı, həyalı, başıaşağı, dilavər.

-Başıaşağı... Dilavər... Başıaşağıynan dilavər tutur heç?

-Nöş tutmur?

Əsmərlə Səfər artıq oğlanlardan bir qədər aralanmışdılar. Əsmərin ailəsinin yaşadığı darvazanın qapısına çata-çatmayada Əsmər başını döndərüb yavaş səsle və başının işarəsi ilə vidalaşdı və darvazalarında qeyb oldu. Səfər dönüb geri, evlərinə qayıtdı. Yəni evlərinə deyəndə ki, sabaha dərs hazırlamaq lazım idi. Sabah imtahan verəcəkdə, amma canı da, başı da, beyni də, ürəyi də - hamısı Əsmərin yanında getmişdi. Heç sabah imtahan verəcəyi müəllimin adını soruşsan, fənnin adını soruşsan, indi bəlkə heç cavab verə bilməzdi. Gedə-gedə düşünür, xəyallanırdı.

Qulağında anasının axşam dediyi sözlər canlanırdı:

-Can, ay oğul, başuva dolanım, dədən rəhmətlik mənə bir həsiri qolbağ almışdı. Deyirəm ki, may bayramında aparım onu qıza, Əsmərciyəzime verim, taxım qoluna. Mənim day harama yaraşır qolbağ taxmaq? Ona yaraşar - gözəl gəlinimə. Elə belə də dedi: «gözəl gəlinimə». Deməli, anam da bəyənir Əsmərimi, anam da sevib Əsmərimi. Yaxşı gəlin-qayınana olacaqlar, Allah qoysa! İnanıram buna. Çünki nə Əsmər elə qız deyil, nə anam elə ana ki, aralarında, danışılan o gəlin-qayınana söhbətləri olsun.

Evlərinə tərəf addımladıqca Səfər xəyalında səadət sarayı görürdü. Bu sarayda üç nəfər yaşayırdı: Ana, oğul, Gəlin. Əsmər!

Həmşəri palanı ilə Hüseynbala açıqlığı arasındakı məsafə çox deyildi, az idi. Əgər çox olsaydı, Səfərin qurduğu səadət sarayının tikilməyinə, lap kəlləsinə, külafirəngisinə çatmağa vaxt çatardı. Ancaq evlərinə azacıq qalmışdı. Elə səadət sarayının kərpiclərini bir-bir qoya-qoya onu gözəlləşdirmək üçün min bir qələmlə zinət vura-vura heç vaxt bağlı olmayan, açar-qifil görməyən qapılarını açdı. Evlərində nə vardı ki, qapını hələ bir bağlayaydılar da? Anası həyətdə samovara od salırdı.

-Can, ay bala, gözümün işığı, gəldin? Canım-ciyərim, gəldin?

-Gəldim, ana!

Anasının kömür, bir azacıq da neyt iyi verən əllərinə toxunmaq istədi. Səfərin odlu öpüşü anasının çiyinə qismət oldu. İçəri keçdi. Kəməridən dəftər-kitabını çıxarıb evdəki yeganə stolun küncünə qoydu. Yeməkləri də burda idi, süfrələri: duzu, çöreyi, dəstərxanları... Səfərin yazı işləri də burda gedirdi. Yazı deyəndə ki, Səfər ancaq dərs hazırlayardı burda. İndi də anasıynan görüşəndə ara vermiş səadət sarayı tikintisi davam etməyə başladı. Bu xəyali tikintini qura-qura mətbəxə keçdi; əl-üzünü yudu, üst geyimini dəyişdi, gəlib masanın arxasında oturdu. Kitabını açıb qarşısına çəkdi. Bu gün o, çox məsul bir fəndən dərs hazırlayacaqdı. Böyük Sabirin adını daşıyan Pedaqoji məktəbdə oxuyurdu.

-Böyük Sabirin adına layiq tələbələr olun, böyük Sabirin adına layiq bitirin buranı. Onun adına layiq məktəblərdə müəllim olun, - demişdi onlara hələ birinci sinfə daxil olanda. Məktəbin böyük zalında toplanmışdılar. Məktəbin müdiri və müavini Pənah müəllimlə Camo bəy onlara məhz belə demişdi. Nəsihət vermişdi. Onlar da lazımınca hazırlaşdılar. Bu zaman onlara ədəbiyyatdan Şaiq Əfəndi dərs deyirdi. Dünən o, əvvəlcə Sabirlə görüşlərindən, onun sabun dükanına getməyindən, onun ilk "Ümid" məktəbindən, bir sözlə, Sabir haqqında xatirələrindən danışmışdı. Sonra da Sabir yaradıcılığına keçmişdi. İndi Səfər Sabir yaradıcılığını hazırlamalı idi. Sabah Şaiq Əfəndiyə cavab verəcəkdə. Sabir yaradıcılığından danışmalı idi. "Hop-hopname" qarşısında idi. Yaxşı çap olunmuş bu kitab onun stolunun

üstündə daimi idi. Anası da hərdən-bir bu kitaba baş vurur, götürüb oxuyurdu. Səfər məktəbdən gələndə görürdü ki, anası yemək-içmək hazırlayıb, indi də oturub “Hop-hopnamə”ni oxuyur.

Nə bilirdik, nə zəhrimardı kitab?
Biz olan evdə haçan vardı kitab?

Anası “Nədamət və şikayət”i, “Qoyma gəldi”ni, ümumiyyətlə, Sabirin qadınlara həsr etdiyi, qadın həyatından bəhs edən felyeton və satiralarını əzbər bilirdi. Əzbər bilsə də, yenə dönə-dönə məhz kitabın üzündən oxuyurdu. Elə bil ki, bu, ona Sabiri yenidən kəşf etməkdə kömək edirdi. Səfər özü də belə idi. Hər dəfə məktəblə, maariflə, xalq cəhalətdə saxlayan, xürafata qərq eləyən nə vardisa, kim vardisa, hamısını ifşa eləyən şerlərini elə bir həvəslə, elə bir ürəklə oxuyurdu ki! Çoxunu əzbərləmişdi.

37-ci il faciələri uzaqda deyildi, yaxındaydı. Sabirin şerlərindən elə şerləri, elə parçaları ixtisar eləmişdilər ki, uşaqlar əvvəl oxuduqlarının içərisindən bəzi bəndlərin çıxardıldığını görəndə əvvəl təəccüb edir, sonra bəndin mənasını dərk eləyəndə dərin təəssüflə, qorxu hissi ilə ötüb keçirdilər. Səfər bəzən ürəyində düşünürdü: yaxşı ki Sabir bu illərəcən yaşamayıb, yoxsa çoxdan o da xalq düşməni kimi tutular, məhv edilərdi. İndi heç olmasa təmiz adı qalıb millətə yadigar. Elə Cəfər Cabbarlı haqqında da Səfər belə düşünürdü. Tez-tez Azərbaycan Dövlət Dram teatrında tamaşalara gedirdi, o, dünya klassikləri ilə yanaşı böyük anşlaqla, böyük tamaşaçı kütləsi ilə qarşılanan Cabbarlı pyeslərini - “Almas”ı, “Yaşar”ı, “Od gəlini”ni gördükcə məhz belə düşünürdü. Yaxşı ki, vaxtında öldülər. Amma əlbəttə bu sözləri, bu fikri yüksəkdən deyə bilməzdi, heç vaxt. Domoklun qılıncı kimi 37-ci il insanların başı üstündən asılmışdı. Titredir, titrəyir, titredikcə cingiltisilə o məşum 37 faciəsini yada salırdı. Sanki unutmayın, deyirdi, unutmayın, hər birinizin gedə biləcəyi yoldu, intəhası əlində silah olanların arzusu idi.

Upravdom Kərim kişi xüsusi narahatlıq keçirirdi. O bilirdi ki, bu fağır arvadın o tayda heç kəsi yoxdu. Kişi gözünü açandan bəri Məşəd Gülsüm arvadı bu məhəllələrin mamaçası görmüşdü. Vaxtilə haçansa neft mədənlərinə gələn cavan Qasım adında bir cavan burada Hacı Cəbrayılın qulluqçusuna evlənmişdi. Özü də həm mədənlərdə işləyir, həm də boş vaxtı olanda Hacının ev-eşik işlərinə əl-ayaq verirdi. Heç ilki dünyaya gəlməmiş arvadını tək, Hacının evi umuduna qoyub dünyasını dəyişmiş, elə qazmaqda olduğu neft quyusu uçulub qəbrinə çevrilmişdi. Gülsüm arvad Hacının nəzirli gəlininə xidmət eləyərək Məşəd ziyarətinə getmişdi. Arvada elə gəlmişdi ki, Məşəd də Hüseynbala açıqlığı, Həmşəri palanı kimi bir yerdir, hamı bir-birini tanıyır. O elə Qasımın adını çəkən kimi, kişinin qohum-ağrabası, atası, bacı-qardaşı... sağ qalan varsa... Hamısı qırılıb qurtarmayıb ki... Gəlib onu tapacaq, o da kişinin nə bələyla öldüyünü xəbər verəcək, oxşayıb ağlaşacaqlar... Burda başa düşdü ki, Bakıdan həmin həvəslə nahaq yellənib gəlib. Qasımın yer-yurdun tanımır, qohum-ağrabasından heç kimin adını da bilmir. Bircə o ürəyinə fərəh gətirdi ki, ağası, onun kimi qərblər, kimsəsizlər ağası qərrib İmam Riza əleyhissələmi ziyarət etdi, alnında yazılıbmış. Ağa onu istəyirmiş...

Hacının gəlini də ona ürək-dirək verirdi:

-Fikir eləmə, ağəz, noolsun ki, rəhmətlik ərüvün qohum-qərdeşini tapa bilmədin. Tanıyan olmadı. Şükür allaha, Bakıcağamızda evin, eşiyin...

Evlər müdiri Kərim kişi bütün məhəllə adamının taleyindən xəbərdardı, Məşəd Gülsümün də. Bolşeviklər gələndən sonra Hacının nəyi vardisa, arabalarla daşıyıb aparmışdılar. Külfətinə hardasa pilləkənaltı bir mənzil vermişdilər. Məşəd Gülsümə Hacı Cəbrayılın mülkündəki heyət daxmalarından birini vermiş, qalan otaqlara o “ayağı yalın malaşeriklər” dolmuşdu. Arvadın pasport nə yadına düşürdü. Qasım sağlığında əli hər yerdən üzöldü. Yaxşı ki,

yaxınlıqda çox qoca, hay-hayı gedib, vay-vayı qalmış bir mamaça, ara həkimi vardı. Hələ cavan, kimsəsiz Məşəd Gülsümü yanına alıb bildiklərindən ona öyrədə-öyrədə, evlərə, zahı üstə aparmağa başladı. Bir tərəfdən gənc Məşəd Gülsüm bir övlad sədaqətiylə onun qulluğunda durur, o biri tərəfdən də elə Gülsümün özünün əli bir parça halal çörəyə çatdı. Qarıdan sonra onun yerini tutdu məhəllələrdə: Həmşəri palanında, Hüseynbala açıqlığında. Bəzən tanıyan-bilən məhəlləlilər Məşəd Gülsümü öz uzaq qohumlarının da, ərəmiyinin, bütövünün, çətin doğanının və ya övladı olmayan sonsuzluq qorxusu gözləyəninin üstünə aparırdı. Məşəd Gülsümün əli yüngül idi. Özü də rəhmətlik qoca türkeçərəçi mamaça müəllimindən çox şey öyrənmişdi. Bağlını molladan yaxşı açır, çillə kəsir, boğaz basır, yengəlik də eləyirdi. Amma az-az. Əsil işi mamaçalıq - əbəçilikdi. Bütün o məhəllə camahatının nənəsiydi. Dünyaya gəlmələrində anaya yardım etmiş “Ya Xızır İlyas, bəndəni bəndədən xəlas” deyib zahının vəziyyətini yüngülləşdirməyə çalışmış, balanın göbəyini kəsmiş, yuyundurub bələmişdi.

Allah Hafsanı ona göydən zənbillə sallamışdı. Əri qaçaqqovduda həlak olan Hafsa cavandı, Məşəd Gülsüm kimi ikinci dəfə nigaha girmədi, “Abırlı arvad bir kişiylə baş yastığa qoyar, Allah yazan talağı pozmaz” deyib istəyənlərə də getməmişdi. Mərhum əri İran vətəndaşıydı, elə Hafsa da “ev dəftərinə” iranlı - həmşəhri yazılmışdı. Oxşar taleli bu qadınlar tez dil tapıb birləşdilər, “İki başı bir yaxadan çıxardılar”, Hafsa Məşəd Gülsümün yanına köçüb “qazanı bir elədi”.

“Şura hökuməti” yerini bərkizən kimi ara həkimlərinə də qadağa qoyuldu. Amma Məşəd Gülsümü yaxşı tanıyanlar “doxtura, balniskiyə” getmir, nənəni çağırırdılar. Əlbəttə gizli, əlaltı. Beləliklə də Məşəd Gülsüm bu bir-birinə yovuq, az qala qarışıq məhəllələrin nənəsinə çevrildi.

“Quba meydanında”kı bazar dağılıandan sonra Hüsenbala açıqlığından azacıq yuxarı, dağlılardan, “həmşəri”lərdən inək saxlayıb süd satanlara məxsus tövlələrin aşağısında yeni “Qubinka” meydana gəldi. NEP-in dükənləri, ayaqüstü ticarət bu yerləri bir az da canlandırdı. Məşəd Gülsümün də mazılarçün ədviyyat, ot-ələf aldirdığı əttar dükəni də Çadrovı küçəsinin ayağından başına - “Sombala açıqlığı”nın üst tərəfinə köçdü. Arvad bu ədvaları alır, döyür, yumru mazılar düzəldir, onları bir müddət “Xələfi nöyüt”də yatırır, sonra da soyuqlamış, uşaqdan qalmış və daha çox övladı olmayan, bala həsrətilə qapısının dabanını çıxardan gəlinlərə verirdi. Çox vaxt müalicəsi uğurla başa gəldiyindən hamı ona inanır, sevirdi. Kişili-arvadlı hamının nənəsiydi Məşəd Gülsüm arvad...

-Bu gecə kişi özü çağırtdırmışdı məni.

-Səniçün də o, kişi olub? Kişidi o dördgöz?

-Neynim, ara? Dilimiz öyrəşib də. Hamı necə, biz də elə. Demərük, ona da bir qulp qoyarlar.

-Hə, nə deyirdi?

-Deyirdi ki, gecə yarısı Beriya danışib onuyunan, bir dəstə əsgər (erməni-urus qarışıq ancaq) əsgər keçirdiləcək o üzə. Çalışmaq lazımdır ki, elə keçə bilsinlər ki, ruhları da inciməsin o taydakıların.

-Əşi, sən nə danışırısan, əsgər hələ göz qabağında olan şeydi. Bu saatdaca bu həmşerilərin içində elə xəfiyyələr keçir o üzə, elə Xarici İşlər Nazirliyinin neçə illərdən bəri türk dili öyrətdiyi, türk dili dərsi keçmiş zabitlər, dünyada öldürəsən əgər həmşeridən seçəsən, basır o üzə özüyçün.

-Hə də! Stalinin qayğısı bu saat İrana, ümumiyyətlə, cənub sərhədlərinə adam yığmaqdı, özününküləri yığmaqdı. Görmürsən başı küllü Şah nə hoqqa çıxardır özündən? Almanlara bir üz verib ki, az qala saraya da soxulublar hamısı.

-Hə, balam. Alman xəfiyyələri çoxdan orda yer eləyiblər özlərinə. Kəşfiyyat, əkskəşfiyyat güclüdü Almanlarda.

-Bu taydan da nigaran qalma. Yaxşı keçir həmsəhərlərin içində. Əla keçirdirik, gedirlər. Dalından dəyəcəklər almanların ordan. Stalin haqlıdı beləsinə baxanda. Görmürsən Hitlerin səsi, Hitlerin hayqırtısı az qala Antarktikadan gəlir? Avropanın o cücə-mücə hökmdarlarını bir-birinin dalıycan udur.

-Hə, balam, lap timsah cücə udan kimi udur.

-Nəyə. İşimiz yaxşıdı. Bizim özümüdə də elə İrana nə qədər bacarsaq, çoxlu erməni keçirtmək sərfədi. Ehtiyatlı olmaq lazımdı.

-Nə qədər keçirdəcəyik o üzə?

-Var da, plan verilib, deyiləcək. Çalışmaq lazımdı ki, özümüzkülərdən, inanılmışlardan daha çox olsun.

-Özümkülərdən arxayınam. İnanılmayanı yoxdu. Ruslara diqqət eləmək lazımdı.

-Deyir elə əmr də belə gəlib ki, ancaq ruskulardan və ermənilərdən ibarət olan ordu hissəsi keçirdilsin 21-ci il müqaviləsi əsasında.

-Ə, bu açkarik qoysa, keçirdiləcək.

-Hə, nə qələt eliyəcək e, ordan, Mikoyan ordadı. Burda nə qələt eliyəcək?

-Yoox, demə. Onun da orda təsiri az döyül. Yaxşı başa salmaq qabiliyyəti də var.

Doğrudan da əmr belə gəlmişdi. Yalnız rus və erməni əsgərlərindən ibarət dəstələr göndərisin Cənuba. Lakin Mərkəzi Komitə, Mircəfər Bağırov bu fikirlə razılaşmırdı. Burda o, təkəcə öz əhalisinin, millətinin, adamlarının mənafeyini güdmürdü. Onun da deyəcəyi bu idi ki... və belə də demişdi:

-İosif Vissarionoviç, burdakı Azərbaycan türkləri ordakı İrandakıların dilini yaxşı bilir, bir millətdi. Siyasətimizin həyata keçirilməsində bunun böyük əhəmiyyəti olacaq.

Və Stalin bununla razılaşmışdı. Ağıllı söz deyilmişdi ona. Sərfəli söz deyilmişdi.

Hafza başı alovlu içəri girdi. Bərk həyəcanlı idi, amma buna baxmayaraq yavaş səslə dedi:

-Məşədi bacı, nahaq yerə getməmişən dünən, əlindən çıxartmışan o cürə xələti-baratı, xonçanı, pulu-paranı.

-Necə bəyəm?

-Necəsi var? Qız çıxıb ey, Müşərrəf, Müşərrəf qız çıxıb, yengənin, dərnənin gözünün qabağında. Bir bayram eləyirlər, gəl görəsən.

Məşədi Gülsümün əli üzündə qaldı.

-Ay Hafza, bəs onda sən elə özcəciyəzinin yanında anası gəlib mənə yalvar-yaxar eləmədi, demədi ki, bir döşəkağını ləkələyib-eləyək barmaq qanıynan-zadnan, atarsan ortaya, o birisini gizlədərsən? Bəyəm bu sən gözünün qabağında olmadı? Nöş gəlib arvad öz qızına qara yaxırdı?

-Nə bilim, vallah, mən də elə əlim üzümdə qalmışam. Bilmirəm, ay Məşədi, bu nə olan qəziyyədi.

-Yooox, yengəlik döyül, onun əlindən - o yengənin əlindən elə iş gəlməz. Əvvəla saf adamdı, pak adamdı, eləməz dünyada nahamvar iş. Sonra da qorxacaqdı, əlindən iş gələn döyül. Onu gərək bir az cəld, bacarıqlı adam eləyə elə şeyi ki, gözdən yayındıra. Söz də ki, çıxmışdı əvvəldən.

-Nə deyim vallah, yengəlik olmayanda, bəs onda nədi?

-Qızım, eşitməmişən bəs ki, o iki ev bizdən aşağı təzə həkim gəlib ey...

-Vahabı deyirsən?

-Hə də, doktor Vahabı. Deyir, elə tikir ki, anadangəlmə. Heç doğma anasının da xəbəri olmaz, başıçıxmaz.

-Buy Allah, sən saxla... Buy Allah, sən saxla. Nə zəmanəyə gəldik çıxdıq, Rəbbim, nə zəmanəyə gəldik? Göydən od yağmırsa, özü də böyük şeydi. Belə də söz olar? Bəs deyirlər, guya o, arvad həkimidi, doğmayan arvadları müalicə eləyir.

-Hə, deyir Məskoda oxuyub, təzə gəlibmiş Məskodan. Orda qurtarıb həkimliyi, arvad həkimliyin. İndi əlindən, deyirlər, bu da gəlir, babal boyunlarına deyənlərin, guya bunu da bacarır. Elə eləyir ki, heç kəsin ruhu incimir. Nə şiş yanır, nə kabab.

-Allah sən saxla. Amma ay Məşədi, bir də kim bilir, bəlkə anası elə ehtiyatlanıbmiş qızın sırtıqlığından bir az. Yoxsa elə əl dəyən döyülmüş?

-Nə bilim, vallah?

-Deyirəm, yaxşı yerə getmədin. Eylə pul-para, xələt-barat çıxdı əlindən.

-Cəhənnəm olsun onların hamısı, Hafza. Özün başa düşürsən? Ağbirçək vaxtımda gücnən millətin içində, beylə məhəllələrdə nənə adı qazanmışam, hörmət qazanmışam, yeni bir xələtdən-baratdan öteri vuraydım yerə? Heç elə şey olar? Mən yalan deyə bilmərəm. Hər halda, olan olub da, Allaha pənah, Allah bilən məsləhətli. Daha doğrusu, necə deyərlər, Allah bilir yaxşısını.

Hafza bir qəder fikrə daldı. Sonra Məşədi Gülsümün:

-Sözdü adama oxşayırsan, nə fikrin var idi, ay bala, nə dərdin var?

Hafza doğrudan da sözlü-sözlü başladı:

-Məşədi bacı, şəhər yaman qurtda-qurtdadı, məhəllə də elə. Nəsə bu iranlıları, deyəsən, tərpedəcəklər. Deyir, başbilit dəyişmək lazımdı, mən nə bilim...

-Ay qız...

-Yox, Məşədi bacı, ay qız döyül. Başbilitün var sənün?

-Ay bala, məndə başbilit nə gəzir? Dədəmin başbilitinə o vaxtı yazılmışamış, uşaq vaxtı, gələndə, nə bilim, bura məni gətirəndə. Soradan day heç alıb-eliyən də, deyəsən, olmadı, gerek olmadı.

-Mənim də yoxdu, Məşədi bacı, mənim də başbilitim yoxdu. Amma yaman qorxuram. Qorxuram ki, Allah eləməmiş kimi, doğrudan tərpedələr iranlıları. Necə olluq göresən?

-Az, dəli olma, bala, biziynən nə işləri var? Kişi xaylağı döyülük, əsgər gedəsi döyülük, bizdən başbilit istəyələr, yol adamı döyülük, qoca qarıyam mən, sən də elə məndən bir az o yanasan.

-Yox, demə, bu hökumətdən nə desən çıxar. Görmürsən «çadra daloy» eliyib arvadların hamısını çıxartdı meydana. O günləri bir molla bacı, keçmişin molla bacısı təzə geyimdə; bu arvadlar geyinən kimi, qısa tumanlar kimi baldırları par-par parıldayır. Küçenin tinində dayanıb, əlində balaca güzgü, üzünə baxır. Vallah, yalan deyə bilmərəm, bilmədim ənik-kirşan sürtürdü, ya gözünə nə düşmüşdü, ona baxırdı. Hər nə idi, amma dörd bir tərəfdən elə o yanlardan kişilərdi, ötən baxır, keçən baxır. Yaşlılar başını bulayır, cavanlar hırıldayır.

-Sən o molla bacıya baxma, özündən muğayat ol. Hər bir insan özü qoruyur öz namusunu, qızım! «Çadra daloy» olanda nə olar?

-Yox, Məşədi bacı, demə. Kişilərin başından papağı, qeyrəti götürdülər, arvadların başından çarşabı, örpəyi götürdülər, hörməti, həyanı-abırı götürdülər, bacı. Mən bu hökumətdən nə desən, gözləyəyəm.

Məşədi Gülsüm təşvişlə qapıya tərəf baxdı.

-Bir az yavaş danış, eşidən olar.

-Eşitsinlər də... Sorağım sürgünlərdən gələcək? Heç bir burdan o yana, ya sürgünə göndərsinlər, ya o yana göndərsinlər, o taya göndərsinlər, mənimçün heç təfəvütü yoxdu. O tay da mənimçün sürgündü. Kimim var orda, kimsənəm var orda, Allah bilir.

Arvadı hıçqırıq tutdu, ağlamağa başladı. Məşədi Gülsüm də kövrəlmişdi.

-Bala, bəsdı. İndidən hələ nə, nə günorta. Ay başuva dönüm, indidən öz ürəyivi üzmə. Bəlkə hələ sözdü, quramadı? Deyirlər, heç belə şey olan döyül. Bir də olsa-olsa, yəqin irilərnən, kişilərnən, cahılların işləri olar, sənnik-mənnik olmaz. Deyirəm ki, çaya çatmamış, deyərlər, çırmanma. Sil gözüvün yaşını, işində-gücündə ol.

Hafza hiçqırığını saxladı.

-Düz deyirsən, ay Məşədi bacı, - deyə çarqatının ucuyndan gözünün yaşını qurulayıb yerindən qalxdı, - Durum ayağa, gedim. Məşəd Ziba arvad məni paltar yumağa çağırır, qoca arvaddı da, gedim, yuyum paltarını. Genə qəpikdən-quruşdan nə verər, verər, bir tikə çörək puludu. Verməz də, qoca arvaddı, elə bilərəm anamçün gedib yumuşam. Allah özü yazsın xeyirə.

Bu sözləri dedi Hafza, bayaqdan sıyrılıb çiyinə, ordan da döşəkçənin üstünə düşmüş çadrasını götürdü, kəlağayısını düzəltdi, çadrasına bürünüb həyəti tərək etdi. O getdi, amma dər Məşədi Gülsümlə qaldı. Arvadı fikir götürmüşdü:

- Hafza düz deyir... Hafza düz deyir, bu hökumətdən nə desən, çıxar. Kişilərin qeyrətini, arvadların hörmətini, həyasını verib uşaq-muşaq əlinə. Bir də görürsən, bayramqabağı, hansı bayramdı, bilmirəm adını da heç, doluşurlar o palutruk maşınlara, başlayırlar küçələri gedə-gedə mollanı ələ salmağa, dövlətini ələ salmağa. Burcuy deyirlər, nə bilim, nə deyirlər. Kişiləri bir cilddə göstərir ki, küçələrdə, adamın ürəyi ağzına gəlir. Mollaları, dövlətliəri bir cilddə... Çəkdiilər arabaları, mallarını daşdıılar dövlətliilerin, apardıılar, olmadı. Mollaların əlindən Quranını aldıılar, olmadı. O günləri gəlib məni zahı üstünə aparmışdıılar. Yolum düşmüşdü o urus kilsəsinin, qızıllı kilsənin böyründən. Kilsəni sökürdüilər. Kilsə olanda, nə olar, Allahın evidi. Baxdım, ağlamaq tutdu məni. Gördüm urus matışkaları, qoca arvadlar etəklərinə daş doldurublar, bir-bir atırlar sökənlərin, fəhlələrin harası gəldi, onlara. Deyirəm, ay bədbaxt arvadlar, o yazıqlar neynəsin? Balıq başdan iylənər. Əmr başdan gəlibdi. O yazıqlar sökürlər, bəyəm öz xoşuna sökürlər? Dedilər, yerində guya məktəb tikəcəklər. Ancaq vallah, mən ha fikir verdim, gördüm ki, sökürlər, bütöv bir daş çıxmır, elə qəlpə-qəlpə qopur. Ondən nə tikəcəklər, deyə bilmərəm. Nə isə, namazın vaxtı keçir, gedim dəstəməz alım, ibadətini eliyim, Allaha borcumu verim, dua eliyim bütöv təmənnasızlara, bütöv köməksizlərə. İlahi, İlahi, yardımçı ol, İlahi! Yiyəsizlərə yardımçı ol, İlahi! Günahsızlara yardımçı ol, İlahi, özün kömək ol!

Arvad namazı qurtardı, ağ çadranı başından açdı, namaz çarşabını bükdü, canamazı da bükdü. Hamısını boxcaya bağlayıb, taxçaya qoydu. Ağzı Fatiməyi-Zəhra zikri deyə-deyə həyəte çıxdı. Həyəte-bacanı süpürmək Hafzanın işi olsa da, bu gün o, Məşədi Ziba arvadın paltarlarını yuyacaq deyə, tez getmişdi. Məşədi Gülsüm onun gəlməyini gözləmədi. Süpürgəni götürüb, həyəti süpürdü, suladı. Suladı deyəndə ki, məhəllənin o biri başından vedrədə gətirilən sudan bir qədər aftafaya töküüb həyəte çilədi. Bu yerlərdə quyular vardı vaxtilə. İndi axır vaxtlarda bir-bir həyətləri gəzib, quyuları da bağlamışdıılar.

-Sizinçün fontan qoymuşuq, sizinçün təmiz su gətirmişik. Şollar suyundan vaxtilə ağalar içirdi, ancaq indi sizinçün də qoyuşuq bu qurnalardan. Qurdlu quyu sularını içməyin, azarlayarsız.

Bunu deyib quyuları bağlatdıırmışdıılar. Amma əslində quyu suyu uzun illər idi ki, Bakının canıydı. Hərə öz həyətinə bu sudan vedrəynən çəkir, təsərrüfat işlərində işlədirdi. Təsərrüfat deyəndə ki, elə öyrəmişdiilər, çaya da, xörəyə də bu quyu suyundan işlədirdilər. Şirin idi, bal kimi, daşdan sızıb gələn sular idi quyu suları. Bu quyular ehtiyat et saxlamaqçün, yağ saxlamaqçün də əməlli-başlı yer görürdü, iş görürdü. Camaat öz meyvəsini, qarpızı, əti, yağ bu quyuya sallayırdı. Buz kimi qalırdı, xarab-zad olmurdu. İndi bu da əldən çıxmışdı. Ona görə camaat hər xörək yeməmişdən qabaq mağazaya, dükana qaçmağa məcbur olmuşdu. Yağı qramnan - 200 qram, 100 qram alırdıılar. Qalanda yamyaşıl qalır, xarab olurdu.

Arvad gözücü ağzı bağlanmış quyuya tərəf baxdı.

-Deyilənə görə gəlib bunu da üstündəki taxta dəmirini söküb yernən-yeksan eləyəcəkdilər.

Elədi, bağlayacaqdılar quyunu tamamilə. İndi hələlik qfılınan bağlamışdılar. Arvad dərindən bir ah çəkdi.

-İlahi, nə işiniz vardı suynan, ay Allah saxlamışlar, - dilinə "Allah yox eləmişlər" gəlmirdi, - ay Allah saxlamışlar, uzun illər dədə-babalırımız elə bu quyudan su içmişdi. Nöş bizi məcbur elədiz burdan eeey, məhəllənin o başına get, oçıra dayan, növbəyə dur, bir göy qəpik-manat tapginən; apar, ver, vedrəni suynan doldur. Bilmirsən çarşabının ətəyini tutasan, çarşabının ucunu tutasan, ya vedrəni. Çarpalaya-çarpalaya, üstünü islada-islada gətir həyəətə, ehtiyatnan istifadə elə bu qarı qiymətinə gələn sudan, ehtiyatnan. Hovuzlar da bağlandı. Gərəki, adam qab yuyanda məşğul ola, biri aftayfaya doldurulmuş suyu tökə, o birisi də qabı yuya. Nə günə qoydular bizi, Allah, nə günə qoydular? Görəsən day nəyimiz əlimizdən alınacaq?

Həyəətə bir küy düşdü. Məhəllənin o başında - «Sonbala» açıqlığının o başından mərəkə gəlib çıxdı bu həyəətə. Hamı - bütün küçənin adamları, məhəllənin adamları dalanın ağzına, ora-bura, künc-bucağa doluşub baxırdılar. Meşin pencəklilərin biri, bir də bir milsəner, yanlarında da həmin məhəllənin milis müvəkili Zelyonkin, çağırdılar Hafza bədbaxtı, bir də Məşəd Gülsüm nənəni:

-Arvad, başbiletini ver.

-Arvad, pasportunu ver.

Yoxlamaya gələnlərin başçısı qayım səsle soruşdu:

-Nooldu, nə tərənəmirsən?

-Nə tərənəm, ay bala? - Yaşmağın altından Hafza dilləndi, - başbiletim yoxdu.

-Nöş yoxdu? Şura hökumətini bəyənəmirsən, pasportunu da almamısan?

Məşəd Gülsüm arvad Hafzadan əvvəl dilləndi:

-Şura hökumətinə mənim canım da qurbandı. Bala, bu gün-sabahlığam, pasportu neynirəm? Heç ağılıma da gəlməyib.

-Bəsdı, qarı. Ağılı var idi ki, gələydi?

Adamlar qoca nənənin təhqirindən pərt olmuşdular. Kim isə dilləndi:

-Qoca arvadla elə danışma...

-Kimdi o?

Səs verən olmadı. Yığılanlar dillənəninin qabağını kəsmişdilər.

-Hindi də hökumətin əmrinə baxmayacaqsız?

37-ci il dillənirdi və daha heç kəsin həniri çıxmırdı. Bəzi aralı qonşular yavaş-yavaş dağılışmağa üz qoydu. Heç kəs girə keçmək istəmirdi.

O biri tərəfdə Hüseyinalını əhatə etmişdilər. O, ağlayır, qonşu kişilərsə danlayırdılar:

-A kişi, nə özünü öldürürsən? Köhnə vətəniydi də. Get deyirlər, get. Nə görmüsən bu kafiristanda? Orda heç olmasa, Allahına Allah deyəcəksən, bəndənə bəndə.

-Həri də, yaxşı deyirsən. Gedən kimi ora, acanlar gündə gəlib qatıb qabaqlarına aparacaqlar sorğuya. NKVD hansı tapşırıqnan göndərib səni? Tap görüm, nə cavab verəcəksən.

-Bir söz tapıb deyərsən.

-Heç nəyə inanan döyürlər. Yaxşı tanıyıram onları. Bəyəm indikidi?

-Genə yaxşıdı, səninki bir az gətirdi. O qara günnər - o Baxış kişi, o Qasımali viranə qaldılar çöllərdə. Sən yaxşı çıxdın ortadan.

-Çarəm nə idi? Gərək bir iş göreydim, tuteydi. Bir müddət getdim qaldım kənddə - arvadın qohumlarında. Ütü soyuyandan sonra qayıtdım gəldim. Sən demə bəla ara vermirmiş. Getdim təzdənnən müdirimizin yanına. Bir söyünüb məni qəbul elədilər təzdənnən işə ki...
-Söyünər də... Sənin kimi işçidən kim keçər?

Bir neçə həmsərinə maşına mindirib apardılar. Adamlar dağılmamışdı. Hələ sürgün olunmamış cavan iranlılardan biri başqa mövzuya keçmişdi. Bu yaxınlarda vəfat edən atasından danışdı.

-Amma qaragün dədəm, öləndə heç oranı yadından çıxartmamışdı. Öləndə də deyirdi ki, bax, evimiz beləydi, o tərəfindən soyuq bulaq axırdı, bu tərəfindən isti bulaq gəlirdi. Yerbəyer elə danışmışdı ki, mənə elə gəlirdi ki, kəndə getsəm, o taya keçsəm, gözüyumulu taparam kəndin yolunu. O yan qürbət - bu yan qırbət, o yan vətən - bu yan vətən. İçindən çıxma bilmirik ki, bilmirik.

-Orası elədi. Yazıq kişi, ölüm ayağında da dədəsin çağırırdı, nənəsin çağırırdı, Ağa dedi, böyük qardaşın çağırırdı. Bircə nəfəri də unutmamışdı, yerbə-yerində, uşaqlığından bu taya keçənəcək, hamısını demişdi.

Bir başqası sözə qarışdı:

-Elə əvvəldən taleyimiz belə gətirdi. İş dalıycan ya İstanbula - Türkiyəyə, ya bura. Buraya da o nöyüt çıxmağa başlayandan sonra axın başladı. Elə oldu ki, gəlinlər ərlerini ay nədi, illərnən görmürdülər. Bir gün - bir gecə vaxt tapıb o taya keçəndə, gəlinlərə böhtan deyilməsin deyə (bircə gecə qala bilirdi, artıq qala bilmirdi ki, yəni), onda da öyün üstünə qırmızı fitə sərirdilər. Bilinsin ki, bu evdə kişi olub, evin kişisi bu gecə evdə olub, gəlib bura. Yoxsa bir qədər keçəndən sonra gəlin hamilə qalanda, az qala daşqalaq elərdilər. Belə gətirib taleyimiz əvvəldən, bu da ki, axırı.

-Axırdı bəyəm?

-Məgər burda sərhədi ölüm-zülüm qaçıb-keçib, dönüb qayıdıb gələnlər səndən ağ gündədi?

-Yox ey, bir başa düşginən. Burdan qovulanda həmsəri idilər. Ordan qovulanda mühacir şürevi idilər. İndi də burda gəlib olublar pənahəndə. Vətəniin içində pənahəndə. Burda doğulub-böyümüş, burda dərş almış, əmrəziyə çatmış, beş ilin-altı ilin böhtanına düşüb o tayda qalanlar qayıdıb gələndə daha vətəndaş döyüllər, pənahəndədilər.

-Bir işə bax, sən Allah. Bir torpağın övladlarına, bir yurdun-yuvanın balalarına, bir vətənin övladlarına qoyulan ada bax - həmsəri, şürevi, mühacir pənahəndə. Yazıq pənahəndələrin başına nələr gəldi.

Aaaa... Ağz, sən bilən kim xəbər verdi bu bədbaxt qızının başbilidi olmadığını o qarageymişlərə?

-Yəqin upravdom... Axı gəlib olardan xəbər alıllar kimin başbilidi var, kim propisqadu nədü...

Söhbətləşənlərin heç birisi bu ehtimala inanmadı, ağzını nırçıldadan da oldu.

-Yooox, mən dünyada inanmaram ki, Kərim kişi bu nakişiliyi eləsün, bevarisənin birini versin güdaza...

-Qorxunu bil...

Sözünü kəsdilər:

-Nora köpək qızının işidü.

-Həri, ya odu, ya Zilonni...

-Yooox, Zilonni Hafsanı tanımazdı... O elə Nora əclafdı... Keçən il nə qədər adamı bədbaxt elədi? Fələyin qəmi də yalan oldu bu ləçərin əlindən. Bütün məhəlləyə meydan oxuyurdu. Bircə-bircə dənətdirdi məhəllənin başbilənini, gözə görünənini...

-Elədi. Kim pişiyinə piş, toyuğuna kiş demişdisə...

-Kim tərəfinə yampörtü baxmışdısa...
-Sağ Əbi götürüb qaçıb gətirib məhəllənin boğazına salmayaydı diri gözlü bu gürzə ilanı...
-Heç nə pis, nə kiş... Düşmançılıq canındadı... Mart davası yaddarından çıxmayıb onların, bizik əməzik...
-Heç boynuna alır?
-Aşkarda atar boynunna...
-Allah özü divanın eləsin...
-Yavaş olun axı... Küçədi... Divarların da, pencərələrin də qulağı var...
-Yaxşı, bes bu bədbəxti kim irahlayıb axirət evinə göndərəcəy?
-Elə hamılıqcan... Bir də ki, Ruzgar bacı götürüb öz öhdəsinə, indi həyətlərində sahmana salıb həkim gəlib baxandan, kağız verəndən soora, özü yuyub kəfənləyəcək. Bayaq uşağı göndərib meçid arvadınan sitir-kafir də aldırdı.
-Allah ölənlərinə rəhmət eləsin.
-Yeni o yazıqda yuyulmalı can qalıb ki? Deyir tramvayçı əvvəl başa düşməyib ki, Hafsa arvad yolun üstündə niyə durub. Hey elə izvanoku basıb, elə çata-çatmayada setkəsin basıb salıb, amma day iş işdən keçibmiş. Elə tez uzanıb yerə ki... setkə onu xeylağ sürüyüb, parça-tikədü bədbəxt arvad...
-Ay arvadlar, gəlün biz də gedək, bəlkəm bir işə gerek olduq, əl suyundan zaddan...
-Deyir Meşədxanım arvad bu gün su apararlardan pul almır, deyib ehsan verirəm, nə qədər istəyirsiz aparın Hafsanın ehsanına.
-Sən Allah? Gedim vedrələri doldurum...

Hərə bir işə yollandı, arvadların bir neçəsi darvazadan səslənib vedrə aldı və Meşədxanımın su butqasından vedrəni doldurub Hafsanın cənazəsi yuyulmalı olan həyətə üz tutdu...

...Orda xeyli qarğaşalıq vardı, həkim və milis dəfnə icazə vermişdi. Ruzgar xala həyətdəki iri taxtanın üzərinə uzadılmış cənazəyə baxa-baxa dua oxuyur, arabir ağı da deyirdi.

Fələyin qəhri sənə,
Gəlmədi rəhmi sənə,
Doldurdu qəm piyaləsin
İçirdi zəhri sənə...

-Ay ata-anasız, qohum-ağrabasız, oğulsuz-qızırsız, ay bevarisasız bədbəxt... Tanıyıb bilmədiyin, kimin-kimsən olmayan yerlərə sürülməkdən ölümü yey bildin... Allah bilən məsləhətdi. Düzdü deyirlər ki, öz canına qəsd eləyənin yeri cəhənnəmdi... Amma bəyəm burda sən cənnətdəydin?

Sonra qonşu arvadların köməyi ilə kəsməkdə olduğu kəfən ağını yerə qoyub üzünü göylərə tutdu:

-İlahi və rəbbi! Sən özün rəhm elə bu biçərəyə...

Sonra ucadan bir fatihə verib, fatihə və ixtlas dualarını oxumağa başladı. Arvadlar da qorxa-qorxa ürəklərində surələri oxuyur və böyük bir ehtiramla Ruzgar haqqında düşünürdülər:

-Vallah rəhmətlik arvaddı; bir kişi yaxın qoymazdı, o yiyə durdu Hafsanın ölüsünə... O Nora zibil bunu da qələmə verməsə yaxşıdı...

Ruzgar xanımsa yumağa başladığı cənazənin tramvay altında cırım-şırım olmuş paltarlarını soyundura-soyundura deyirdi. Yox, demir, ölən balasını oxşayan ana kimi nalə çəkirdi:

-Bir bax sən Allah... Ay böyük Yaradan, tramvay altında parçalananda ağca ətini naməhrəm kişilər görməsin deyin, gör bir qaytanla alt şalvarının ətəyini, belini, köynəyinin qollarının

ağzını qaytanla necə sarıb-sarmalayıb. Ay yeri-göyü yaradan Tanrı! Hayanı, abırı o ölüm ayağında da yadından çıxartmayıb... Balam vay, qızım vay, bacım vay hey...

O məşum 37-ci ildən cəmi birçə il... 38 idi il... Hamının ürəyində qorxu elə yuva eləmişdi ki!..

Kimse dilləndi:

-Vallah bu qarabaxt, qaragünlü, şəhid kimi kəfənsiz basdırıla gərək...

-Heç qoyar arvad? Ruzgarı deyirəm ey...

-Başa düşürəm.

Həyətə başına döyüb ağrı deyən Gülsüm nənə girdi:

-Gəl, gəl, ay Meşədi. Gəl gör nə usul biçib özünə.

-Axşamdan elə deyirdi... Hara gedim, necolum?

Nora dolu zənbillə həyətə girəndə heç kəs onun salamını almadı. Təkçə Xumar arvad deyindi:

-Genə baxça uşaqlarının boğazından kəsib zəhərlənməyə gətirir ətdən, yağdan.

Dayanıb Hafzanın yuyulmasına tamaşa etmək istəyən Noraya Xumar açıqlandı:

-Keç get, burda sənnik bir şey yoxdu. Get gətirdiyin oğurluqdan ye-iç, keyfüvi elə.

Nora çımxırdı:

-Oğru özünsən. Zəhər də sənə olsun.

Dua oxuya-oxuya cənazəni yumaqda olan Ruzgar xanım Meşədi Gülsümün əlinə su tökə-tökə dilləndi:

-Bəsdirün. Fağırın ölümünəsə dinc qoyun.

Mənbə: AZERİ.org, 2003

Veb üçün hazırlayanlar: Arzu Ağayeva, Gülnar Aydəmirova

Veb master: Ülviyyə Məmmədova